ISSN 2350-8973
Volum 15, Number 7, 2016

आदिवासी जनजाति जर्नल

Journal of Indigenous Nationalities

नेपाल सरकार
संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान
लगनखेल, ललितपुर

आदिवासी जनजाति जर्नल

Journal of Indigenous Nationalities

नेपाल सरकार

आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान

लगनखेल, ललितपुर, नेपाल

पो.ब.नं. १४३८५

इमेलः researchnfdin@gmail.com, होमपेजः www.nfdin.gov.np

आदिवासी जनजाति जर्नल
Journal of Indigenous Nationalities

प्रकाशक	**आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान** लगनखेल, ललितपुर, नेपाल

प्रकाशन प्रति	**६००**
प्रकाशन मिति	**२०७३ असार**
ले-आउट	**कामसिंह चेपाङ**
मुद्रण	**सिटी अफसेट प्रेस, फोनः** ५२६०७५२

ISSN: **2350-8973**

भक्तपुरका नेवार *कुनांविनां*

डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठ

अध्ययनको सारांश

भक्तपुर आकारमा सानो तर कला, संस्कृतिमा साह्रै धनी जिल्ला हो । नेपालको जनगणना २०११ अनुसार देशभर नेवारहरू १३,२१,९३३ छन्, जसमा ८४६,५५७ वक्ता छन् । भक्तपुर जिल्लामा ७७ जातजतिको बसोबास रहेको छ । यहाँको कूल जनसंख्या ३०४,६५१ मध्ये नेवारको संख्या १३८,८७३ (४५.५८ प्रतिशत) रहेको छ (केतवि २०१२) । भक्तपुरको पुरानो नाउँ *भादगाउँ, भक्तग्राम, खोपृङ, माखोपृङ* उल्लेख भएको अभिलेखहरूमा पाइन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा भक्तपुर नगरको मुख्य बस्तीलाई कार्यथलो बनाइएको छ । अध्ययनमा प्रयोग गरिएका सामग्री धौभडेल (२०७१; ८१–८६)बाट साभार लिइएको छ । तथ्य विश्लेषण गर्दा खोपनेवारमा प्रयोग हुने ध्वनिलाई *कुनांविनां* (Totem), आक्षरिक बनोट (Syllabic structure), पदार्थ (Syllabic gloss) र प्रायोगिक अर्थ (Implied meaning) दिइएका छन् । आवश्यक स्थानमा भाषावैज्ञानिक टिप्पणी समेत दिइएको छ ।

मुख्य शब्द

कुनांबिनां, खोपनेवार, Totem, भाषा वंशावली, आक्षरिक बनोट (Syllabic structure), पदार्थ (Syllabic gloss) प्रायोगिक अर्थ (Implied meaning)

१. पृष्ठभूमि

नेपालका ७५ जिल्लामध्ये भक्तपुर आकारमा सानो तर कला, संस्कृतिमा साह्रै धनी जिल्ला हो । नेपालको संविधान २०७२ अनुसार भक्तपुर प्रदेश नं ३ मा परेको छ । यस प्रदेशमा १३ वटा जिल्ला समावेश गरिएका छन् । नेपालको जनगणना २०११ अनुसार देशभर नेवारहरू १३,२१,९३३ छन्, जसमा पुरुष ६४२,३५२ र महिला ६७९,५८१ छन् । त्यसमा वक्ताका हिसावले ८४६,५५७ देशभरमा, जस्मा पुरुष ४१४,४९१ र महिला ४३२,०६६ छन् । भक्तपुर जिल्लामा ७७ जातजतिको बसोबास रहेको छ । त्यसमध्ये नेवार जातिको संख्या अग्रणी रहेको देखिन्छ । यहाँको कूल जनसंख्या ३०४,६५१ छन् भने नेवारको संख्या १३८,८७३ रहेको छ । यो संख्या जिल्लाको कूल जनसंख्याको ४५.५८ प्रतिशत हो (केतवि २०१२) ।

भक्तपुरको अवस्थिति २७° ४०' २०" उत्तरी अक्षांश र ८५° २०' ४०" पूर्वी देशान्तर छ र यसको परिधि ११९ वर्गकिमी छ । भक्तपुर नगरपालिकाको जनसंख्या ८३,६५३ छ, जसमा पुरुष ४२,६७८, र महिला ४०,९८० छन् । जनघनत्व १२,७५३ देखिन्छ भने परिधि ७ वर्गकिमि मात्र छ । भक्तपुरको पुरानो नाउँ अभिलेखमा *भादगाउँ, भक्तग्राम, खोपृङ, माखोपृङ* उल्लेखित भएको पाइन्छ । नेवार हरूले जनबोलीमा यसलाई *खोप* भन्ने गर्दछन् । भक्तपुरका नेवारहरूले आफ्ना भावना भक्तपुरको नेपालभाषा (यसपछि *खोपनेवार* भनिएको)मा साटासाट गर्छन् । यसलाई *खोपभाए* भनिन्छ । भक्तपुर नेवार बाहुल्य क्षेत्र भएकोले यहाँ स्थान, थर, पर्व, आदिमा पनि त्यस भाषाको स्पष्ट प्रभाव परेको देखिन्छ । उपथरलाई भक्तपुरमा *बिनाम* अर्थात् विशेष नाम भनिन्छ भने पाटनमा *कुनां* अर्थात् *कूलनाम* भनिन्छ । यसको अंग्रेजी अनुवाद गर्दा धैरैले Surname गर्ने गर्दछन्, तर यहाँ अध्ययन गरिएको Totem हो । यस लेखमा यसलाई *विशेषनाम* वा कुलनाम चलनचल्तीको भाषामा *कुनांबिनां* भनिएको छ ।

नेपालमा विकृत किसिमको वर्ण व्यवस्था राजा सुपुष्पदेवको समयमै आएको देखिन्छ । त्यसपछि नेवार जातिलाई लिच्छवीकालीन राजा वसन्तदेव (सन् ५०६-५३२)को पालामा नेपालमा वर्णव्यवस्थाको अतिरिक्त जाती प्रथाको शुरूवात भएको देखिन्छ । तत्कालीन समाज चार जात १८ थरमा विभाजित देखिन्छ (बज्राचार्य २०३० :९१-१०३) । जयस्थिति मल्लको (१४३७-१४५३) शासनकालमा चार वर्ण, ६४ जातमा विभाजन गरियो । भाषा वंशावली (लम्साल २०२३ :४) अनुसार ७२५ थरको व्यवस्था गरिएको देखियो । ती जातउपजात भित्रका नरनारीहरूले गर्नुपर्ने अलग अलग स्थिति (Legal code) बनाइएको पाइयो । त्यस स्थितिलाई *न्यायविकासिनि* (नेपालभाषामा न्यायशास्त्र) नाम दिइएको छ (तमोट २०१४ : ६) । जयस्थिति मल्लको मृत्यू भएको २२३ वर्षपछि सिद्धिनरसिंह मल्लले ललितपुर राज्यमा ४८ वटा विभिन्न जात र थरको व्यवस्था गरी एउटा स्थिति (Code) बाँधेको देखिन्छ (श्रेष्ठ २०६६ : ५३) । राजा सुरेन्द्रविक्रम शाहको पालामा प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणाले मुलुकी ऐन (१९१०) जारी गरी नेवार समुदायभित्रको *कुनांविनां*लाई कानूनी मान्यता दिएको पाइन्छ (वस्ती २०६३ : ४०७-४१६) । यस लेखमा भक्तपुरमा हाल पाइएका

विनाम वा *कुलनाम*हरूको भाषावैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । केही वर्ष पहिलै भक्तपुरमा मात्र करीब ४७६ वटा नेवार *कुनांविनां* भएको अनुमान छ[१] । प्रस्तुत लेखमा भक्तपुरमा पाइएका ५७४ वटा नेवार *कुनांविनां* को अध्ययन भएको छ ।

२. अध्ययनको उद्देश्य

भक्तपुर नेपाल राज्यका पुरानो राजधानी, ऐतिहासिक, सामाजिक, सांस्कृतिक वैभवले भरिपूर्ण र हालको राजनीतिक विभाजनमा सानो भू-भाग ओगटेको नगर जिल्ला हो । यो जिल्लाका धेरै विशेषतामध्ये नेवार जातिभित्र रहेको*कुनांविनां* (Totem) ले सिङ्गो नेवार जातिको पहिचानका विविध आयाम बोकेको पाइन्छ । यस लेखमा मुलतः *कुनांविनां* को भाषिक विशेषता केलाउने उद्देश्य राखिएको छ ।

३. अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन भक्तपुर नगरको मुख्य बस्ती खासगरी पूर्वमा *च्याम्हसिंह,* दक्षिणमा हनुमन्ते खोला, पश्चिममा सल्लाघारी र उत्तरमा *ब्यासी* भित्र कार्यथलो बनाई गरिएको छ । भक्तपुरका नेवार *कुनांविनां*को ध्वनी, रूप र आर्थिवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । यदाकदा अर्थ स्पष्ट नभएको ठाउँमा गैर-भाषावैज्ञानिक (सामाजिक, सांस्कृतिक) टिप्पणी दिइएको छ । यद्यपि यस अध्ययन ध्वनी, रूप र अर्थमा सीमित छ । अध्ययनमा प्रयोग गरिएका सामग्री धौभडेल (२०७१; ८१–८६)बाट साभार लिइएको छ । तथ्य विश्लेषण गर्दा खोपनेवारमा प्रयोग हुने ध्वनिलाई *कुनांविना* (Totem), आक्षरिक बनोट (Syllabic structure), पदार्थ (Syllabic gloss) र प्रायोगिक अर्थ (Implied meaning) दिइएका छन् । आवश्यक स्थानमा भाषावैज्ञानिक टिप्पणी समेत दिइएको छ । सन्दर्भसामग्री APA प्रणालीको छैठौं संशोधनअनुरुप दिइएको छ ।

४. अध्ययनको संगठन

भक्तपुरको नेवार समुदायमा प्रचलित *कुनांविना*को अध्ययनलाई व्यवस्थित गर्न उपशीर्षक ५.१ मा *ज्*‍ु (ज्यु), उपशीर्षक ५.२ मा श्रेष्ठ (उत्तम), उपशीर्षक ५.३ मा तत्सम संस्कृत, उपशीर्षक ५.४ मा तद्भव संस्कृत, उपशीर्षक ५.५ मा लवट (वर्णशंकर), उपशीर्षक ५.६ मा बन्जार, उपशीर्षक ५.७ मा वासस्थान, उपशीर्षक ५.८ मा बासिन्दावाचक प्रत्यय, उपशीर्षक ५.९ मा कीट, पशुपंक्षी, उपशीर्षक ५.१०मा खाद्य परिकार, उपशीर्षक ५.११मा भुतप्रेतादि, उपशीर्षक ५.१२मा सेवक, मालिक, उपशीर्षक ५.१३मा कर्मी समूह, उपशीर्षक ५.१४मा वंशज, उपशीर्षक ५.१५-जन-मानिस, उपशीर्षक ५.१६मा शरीर संरचना, उपशीर्षक ५.१७ बानी व्यहोरा, उपशीर्षक ५.१८मा गुठी र पुजा सामग्री, उपशीर्षक ५.१९ हैसियत, उपशीर्षक ५.२० खगोलीय पिण्ड, उपशीर्षक ५.२१ दिन, उपशीर्षक ५.२२मा सेना सम्बन्धित, उपशीर्षक ५.२३ मृत्यु सम्बन्धित शब्द, उपशीर्षक ५.२४मा

[१] योगेशराजसितको कुराकानीमा आधारित ।

खो (*ख्व,* मुहार), उपशीर्षक ५.२५मा *खि* (विष्टाजन्य नाम), उपशीर्षक ५.२६ मा शीपविशेष, र उपशीर्षक ५.२७ नेपाली थर, र उपशीर्षक ५.२८ मा विविध गरी २८ वटा उपशीर्षकमा संगठीत गरिएको छ।

५. नेवार *कुनांविनां*

नेवार जातिभित्र विद्यमान थरउपथर लिच्छवीकालमा १८ थिए। जयस्थिति मल्लको शासनकालमा चार जात, ७००*कुनांविना* मा विभाजन गरिएको देखियो । सिद्धिनरसिंह मल्लले केही नियम बनाएको देखिन्छ । जङ्गबहादुर राणाको समयमा मुलुकी ऐनले नेवार जातिभित्रको*कुनांविनां*लाई कानूनी मान्यता दिई नियम बनाइएको पाइन्छ। यस लेखमा भक्तपुरमा हाल पाइएका *कुनांविनां* को भाषावैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ। हाल भक्तपुरमा करीब ६००वटा *कुनांविना* भएको अनुमान छ। यिनमा *खोपनेवार* को ध्वनी अनुरुप अर्थ दिइएका छन्।

५.१ *जु* –ज्यू

जु प्रत्यय जोडिएका ५७ शब्द यस वर्गमा परेका छन् । नेपालभाषामा सवैभन्दा धेरै प्रयोग हुने प्रत्यय *जु* (ज्यू) हो। सामान्य बालकदेखि राजा महाराजासम्मका लागि आदर गर्न यही *जु* प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सामान्य व्यक्तिकोलागि शब्दपछाडि-*जु* प्रयोग हुन्छ भने अतिप्रिय बालकको लागि नामै *जुजु* राख्ने प्रचलन छ। राजा महाराजाको लागि नामको दुईटा (*जु-जु*) जोडेर *जुजु* भनिन्छ। अचेल यो शब्द लिङ्गभेद गरी बालकलाई *जुजु*-राजा) र बालिकालाई *लानी* (रानी) प्रयोग गरिएको पाइन्छ।

कुनांविना	*आक्षरिक वनोट*	*आक्षरिक अर्थ*	*प्रायोगिक अर्थ*
(१) अगजु	*अग-जु*	*अवाल-आद*	*अवालेज्यु*
आचाजु	*आचा-जु*	*आचार्य-आद*	*आचार्यज्यु*
कजु	*क-जु*	*केराउको बोट-आद*	*केराउकोबोटको सुकुटी ज्यू*
कसजु	*कस-जु*	*कायस्थ-आद*	*लेखनदासज्यू*
कसुजु	*कसु-जु*	*केराउ पिढेको-आद*	*केराउको छोप (?)*
कालुजु	*का-लु-जु*	*कालिमाटि-भेट्टाउने-आद*	*कालिमाटी भेट्टाउने महाशय*
कापाजु	*का-पा-जु*	*कालिमाटि-खन्ने-आद*	*कालिमाटी खन्ने महाशय*
कुलुजु	*कुलु-जु*	*कुलु-आद*	*छालाको बाजा मिस्त्रीज्यू*
कुरन्जु	*कोरं-जु*	*थोत्रो-आद*	*भुत्रे महाशय*

कोरञ्जु शब्द *कोरन* र *जु* मिलेर बनेको छ । ल*कोरन*को अन्तिम *न* नासिक्यमा बदलिएर *कोरं* हुन्छ। *कोरं*को ओकार उकारमा बदलिएर *कुरन* हुन्छ। यसलाई सुत्रमा यसरी (*कोरनजु* >*कोरंजु* (अन्तिम *न* लुप्त) *कुरंजु* (स्वरवृद्धि) देखाउन सकिन्छ।

कुम्हरजु	*कुम्हर-जु*	*कुमाले-आद*	*कुमालेज्यू*
कोन्हाजु	*कोन्हा-जु*	*खटकुलो-आद*	*खटकुलो बोक्ने ?*
खिउँजु	*खिउँ-जु*	*अधेरो-आद*	*धमिलो महाशय*
खाइजु	*खाएश्रखाइ-जु*	*प्रसाद-आद*	*प्रसादी महाशय*
खावाजु	*खा-वा-जु*	*पोखरी-पाले-आद*	*पोखरीको पाले महाशय*
ख्वाखजु	*खो-ख-जु,*	*मुहार-कोटी-आद*	*केन्द्रकोघरमा रहने महाशय*
ख्वाउँजु	*ख्वाउँ-जु*	*चिसो-आद*	*जुम्से महाशय (मल्ल)*

खो र *खु* मा *ओ* बाट उकारमा सार्टिंदा चिसो ठाउँमा बस्ने महाशय "पनौतिका मल्ल" को ठाउँमा खुँडे बुझिएको छ। यही *खोउँ* श्रुतिकरण भएर काठमाडौमा *ख्वाउँ* (चिसो) हुन गएको छ। *ख्वाउँ* चिसा" शब्द भक्तपुरमा *ख्वउँ* (*खोउँ*) हुन्छ। सो *खो* मा स्वरवृद्धि भएर *खु* हुन्छ। यस अर्थमा *ख्वाउँजु, खोँजु* र *खुजु* एउटै देखिन्छ।

गाइँजु	*गाइँ-जु*	*गाइने-आद*	*गाइनेज्यू गोराजु*
गोरा-जु,	*मोटो-आद*	*मोटे-आद*	*मोटे महाशय*
घजु	*घ-जु*	*घडा-आद*	*घडाबोक्ने महाशय*
चुल्याजु	*चुल्या-जु*	*कुइना-आद*	*कुइनाहुने महाशय*
च्योजु	*च्यो-जु*	*सेवक-आद*	*सेवक महाशय*
छ्वाजु	*छ्वा-जु*	*दाँतउछिट्टिनु-आद*	*दाँतउछिट्टिएको महाशय*
जुगिजु	*जुगि-जु*	*योगी-आद*	*योगीमहाशय*
तातिजु	*ताति-जु*	*फुस्रेरोग-आद*	*फुस्रे महाराज*
त्यातजु	*त्या-त-जु*	*काट्नु-भुत-आद*	*त्यान्द्रो महाशय*
दुवजु	*दु-व-जु*	*देव-विप्र-आद*	*तलेजुकापुजारी (?)*
धुँजु	*धुँ-जु*	*बाघ-आद*	*बाघ महाशय*
धाँजुँ	*धा-जुँ*	*ठुलो-आद*	*ठुले महाशय*
धँजुँ	*धन-जुँ*	*धन-आद*	*धन महाशय*
ध्वोंजु	*ध्वोंजु*	*जम्बुक-आद*	*जम्बुकराज*
ध्वोजुदुकुछु	*ध्वो-जु-(धु)दुकु-छु*	*स्याल-आद-भण्डार-मुसा*	*जम्बुकराजको भण्डारे*
तसिजु	*तसि-जु*	*तख्ता-आद*	*तख्ता महाशय*
तिविजु	*ति-वि-जु*	*निगालो-दिनु-आद*	*निगालो बाल्ने महाशय*
थकुजु	*थकु-जु*	*ठकुरी-आद*	*ठकुरी महाशय*
थुया, थुयाजु	*थुया-जु*	*पाउनु-आद*	*मालिक महाशय*

थुवाल शब्दले मालिक अर्थ्याउँछ। यो शब्द क्रमशः *थुवाल*>*थुवाः* (क्षतिपुरक दीर्घमात्रा) श्र*थुवा* (दीर्घता क्षय)>*थु* (अन्तिमवर्ण लुप्त) भएको छ। मालिक बुझाउन *थु* वा *थुवा* समानान्तर रूपमा प्रयोगमा छ। *थुवा* को *वा* (द्वयोष्ठ्य श्रुति) बाट तालव्य श्रुति *या* मा बदलिएको छ। यसरी

थुवा>*थुया* भएको छ। यही नियम रक्षक बुझाउने शब्द *पिवाल*>पिवाः (क्षतिपुरक दीर्घमात्रा) *पिवा* (दीर्घता क्षय)>*पिया*(श्रुति तालव्यिकरण)मा पनि लागू भएको छ।

नागाजु	*नागा-जु*	*नागा-आद*	*नागा-महाशय*
नाएजु	*नाए-यः)-जु*	*नायक-आद*	*नायक महाशय*

नेपाल भाषामा *नाए* शब्दले कसाइँ समूहलाई बुझाउँछ भने-जुले आदरार्थी। यस अर्थमा यस शब्दको अर्थ कसाइँज्यू हुन्छ। तर भक्तपुर लगायत अन्यत्रका नेवार समाज मनोविज्ञानलाई हेर्दा यो अर्थसित तालमेल भएको पाइएन। भक्तपुरमा *नाएजु* समूहको सामजिक तथा सांस्कृतिक हैसियत नेवारहरू मध्ये राम्रो हैसियत हुने उपल्लो दर्जाको देखिन्छ। भाषाको रुपध्वनिपरिवर्तन प्रक्रिया नियाल्दा यस्तो देखिन्छ *नायक* >*नायः* (पदान्तवर्ण लुप्त, क्षतिपूरक दीर्घ)>*नाय* (दीर्घता क्षय) >*नाअजु* (पदान्त व्यञ्जन क्षय)>*नाएजु* (स्वरवृध्दि) देखाउन सकिन्छ। यस विश्लेषणबाट नायकजु (नाइकेज्यू) बाट रुपध्वनी परिवर्तन प्रक्रियाका विभिन्न चरणहरू पार गर्दै हाल बाँकी *नाएजु* शब्द बन्न पुगेको देखिन्छ।

नान्जु	*नाङ-जु*	*नाम-आद*	*नाम महाशय*
पाँजु	*पाउँ-जु*	*अमिलो-आद*	*खोपासीका मल्ल*
पहि, पहिजु	*पहि-जु*	*पहरी-आद*	*पहरी महाशय*
फोंजु	*फों-जु*	*माग्नु-आद*	*भिक्षुक महाराज*
बाटाजु	*बा-ता-जु*	*आधा-कोटि-आद*	*आधा कामगर्ने महाशय*
बेकोजु	*बेको-जु*	*बाङ्गो-आद*	*बाङ्गे महाराज*
भलजु	*भल-जु*	*भैरव-आद*	*भैरव महाराज*
भाताजु	*भाता-जु*	*भाट-आद*	*भाटगायक महाशय*
भुजु	*भु-जु*	*भुत-आद*	*भूत महाशय*
भ्योजु	*ज(भ्याःश्र)भ्यो-जु*	*लागेको-आद*	*अपवित्र महाशय-?)*

भ्याक् (छोइछितो) लागेको अर्थमा प्रयोग हुने *भ्याक*को अन्तिम व्यञ्जनवर्ण लुप्त हुन्छ र क्षतिपूर्ति स्वरूप *भ्या*मा दीर्घमात्रा विसर्ग (ः) थपिएको छ। *खोपनेवार*को स्वभावअनुरुप दीर्घ आकारमा स्वरवृद्धि (Vowel rising) भएर *भ्यो* हुन पुगेको छ। यसको रुपध्वनी परिवर्तन प्रक्रिया *भ्याक्*>*भ्याः* (क्षतिपूरक दीर्घ) >*भ्या*(दीर्घताक्षय)>*भ्यो* (स्वरवृध्दि) हुन्छ। *भ्यो* मा आदरार्थी *जु* प्रत्यय जोडिएर *भ्योजु* शब्द बनेको छ।

महाजु	*महा-जु*	*ठुलो-आद*	*मन्त्री, अमात्य*
मगजु	*मग-गः)-जु*	*मगर-आद*	*मगर महाशय*
मुस्याजु	*मुस्या-याः)-जु*	*चिराग-आद*	*चिराग बाल्ने महाशय*
लाकजु	*ला-क-को)-जु*	*मासु-डढ्नु-आद*	*मासुपोल्ने महाशय*

लाकोजुको को (क्-ओ) उच्चारण गर्दा ओठ गोलो बनाउनु पर्नेमा (क्र्-अ) उच्चारण गर्दा ओठ अर्धगोलीत मात्र हुन्छ। यो जिब्रोको उचाइको हिसाबले स्वरक्षय (Vowel lowering) र ओठको आकारका हिसाबले अग्रकरण (Umlaut) भएको छ। खोपनेवारलाई *यैं-यलभाए* (काठमाडौ-पाटनको नेवार) बाट छुट्र्याउने एउटा आधार गोलोओठ पनि हो।

लाकांजु	*ला-कां-जु*	*बाटो-नदेख्ने-आद*	*बाटो भुल्ने महाशय*
लागेजु	*ला-गे-जु*	*मासु-साट्नु-आद*	*मासुसाट्ने महाशय (?)*
लवजु	*लव-जु*	*नाफा-आद*	*लवट (वर्णशंकर) महाशय*
वेयजु	*वेय-जु*	*वेल-आद*	*बेल महाशय*
सांजु, सांयजु, सैंजु, सांय	*सैं-जु*	*भोट-आद*	*तिब्बत विज्ञ*

सांजु, सांयजु, सैंजु, तीनवटै शब्द एउटै अर्थबोधक हुन् । *सँ*एको अर्थ रौं, भोट वा तिब्बत हुन्छ। खोपनेवारमा अनुनासिक अकारान्तलाई आकारान्त उच्चारण गरिन्छ। जस्तो *सँ* (रौं) को *साँ,* *बँ*(भुंइ) को बाँ, *कँ* (कालिमाटी)को *काँ* आदि। यही *सँए*बाट *साँए* हुन्छ। एकाक्षरी भाषा भएकोले मध्यवर्ण संकुचन पनि निकै हुने गर्छ। यसकारण *साँएजु* बाट *साँजु* हुनगएको छ।

सुकाजु	*सु-का-जु*	*सिउनु-धागो-आद*	*धागो महाशय*
हाकुजु	*हाकु-जु*	*कालो-आद*	*कृष्णजी*

५.२ श्रेष्ठ-उत्तम

श्रेष्ठ कुनै थर होइन यो नेवारहरूको उच्चवर्ग जनाउने समष्टीबोधक शब्द (An umbrella term used by the Newar elites) हो। नेवार समुदायमा विशेषतः *कुनांबिनां* ले नै चिनाउने प्रचलन अद्यापि छ। भक्तपुरबासी पढेलेखेका उच्च वर्गीय दावागर्ने र नेपालीभाषी समुदायलाई सो कुरा बुझाउने हेतुले खासगरी २०१७ सालपछिको राजनीतिक परिवर्तन पछि आदरार्थी-जु प्रत्ययको ठाउँमा श्रेष्ठ लेख्ने गरिएको पाइन्छ। त्यसरी नै अन्य *कुनांबिनां* भएकाले पनि अन्त्यमा श्रेष्ठ पद जोडेको पाइन्छ। यस वर्गमा २५ शब्द परेका छन्।

(२)	*कासिश्रेष्ठ*	*कासि-श्रेष्ठ*	*पेटी, कन्तुर-श्रेष्ठ*	*पेटी बोक्ने श्रेष्ठ*
	किसिश्रेष्ठ	*किसि-श्रेष्ठ*	*हात्ती-श्रेष्ठ*	*गजराज (नेवा-सं)*
	कुन्छेश्रेष्ठ	*कुम-छेँ-श्रेष्ठ*	*कुना-घर-श्रेष्ठ*	*कुनामा घर हुने श्रेष्ठ*
	खत्रीश्रेष्ठ	खत्री-श्रेष्ठ	खत्री-श्रेष्ठ	खत्रीश्रेष्ठ
	खोजुश्रेष्ठ	खोँ -(ख्वाउ)-जु	चिसो-आद-श्रेष्ठ	नौतिका मल्ल
	घुश्रेष्ठ	*घु-श्रेष्ठ*	*धुलो-श्रेष्ठ*	*धुले श्रेष्ठ (?)*
	चोच्छेश्रेष्ठ	*चो-छे-श्रेष्ठ*	*छेउ-घर-श्रेष्ठ*	*छेउको घरमा रहने श्रेष्ठ*
	चनहिखश्रेष्ठ	*चन-हिख-श्रेष्ठ*	*मक्किनु-मोड-खट-श्रेष्ठ*	*मक्किएकोखटमा बस्ने श्रेष्ठ*
	च्वमुश्रेष्ठ	*चोमु-श्रेष्ठ*	*चमर-श्रेष्ठ*	*चमर डोलाउने*

जोशीश्रेष्ठ	*जोशी-श्रेष्ठ*	*ज्योतिष-श्रेष्ठ*	*जोशीश्रेष्ठ*
जोश्रेष्ठ	*जम्बुक-छैँ*	*स्याल-श्रेष्ठ*	*जोश्रेष्ठ*
थाश्रेष्ठ	*था-श्रेष्ठ*	*स्थान-श्रेष्ठ*	*स्थापित श्रेष्ठ*
थापाश्रेष्ठ	*था-ए)-पा-श्रेष्ठ*	*स्थान-मानिस-श्रेष्ठ*	*अधिकारी*

थाएपा (स्थानमालिक) शब्दको मध्यस्वर संकुचनमा पर्दा *थापा* मात्र रह्यो र पहिचान जोगाउन श्रेष्ठ प्रत्यय थपेको छ । क्षेत्री समुदायभित्रको थापा थर धेरै प्रचारमा भएकोले यी *थापा* श्रेष्ठलाई क्षेत्री समूहको सम्झने पनि थुप्रै छन् । तर वास्तवमा थापा श्रेष्ठ *थाएपा* श्रेष्ठ हुन् ।

थिकेश्रेष्ठ	*थिके-श्रेष्ठ*	*महंगो-श्रेष्ठ*	*महंगो-श्रेष्ठ*
थकुश्रेष्ठ	*थकु-श्रेष्ठ*	*ठकुरी-श्रेष्ठ*	*सठकुरीश्रेष्ठ*
दुश्रेष्ठ	*दु-?दुवाल)-श्रेष्ठ*	*दु-?दुवाल)-श्रेष्ठ*	*द्वारेश्रेष्ठ*

दुवाल (द्वारे)को अन्तिम वर्ण लुप्त दुई पटकसम्म हुँदा दु (दीर्घता क्षय)>दुः-क्षतिपूरक दीर्घमात्रा) > दुवा (दीर्घता क्षय) > दुवाः > दुवाल) दु मात्र रहन पुग्यो ।

ध्याकोश्रेष्ठ	*ध्याको-श्रेष्ठ*	*कुना-श्रेष्ठ*	*कुनाको श्रेष्ठ*
बालाश्रेष्ठ	*बाला-श्रेष्ठ*	*राम्रो-श्रेष्ठ*	*राम्रो श्रेष्ठ*
बादेश्रेष्ठ	*बा-दे-श्रेष्ठ*	*आधा-देश-श्रेष्ठ*	*आधाशहर ढाकेका श्रेष्ठ*
बागश्रेष्ठ	*बा-ग-श्रेष्ठ,*	*आधा-कोटि-श्रेष्ठ,*	*कच्चा श्रेष्ठ*
वि (विद्याधर) श्रेष्ठ	*विद्या-धर-श्रेष्ठ*	*विद्या-लिने-श्रेष्ठ*	*विद्याहुने श्रेष्ठ*

विद्या धारण गर्ने अर्थभएको विद्याधर क्षयीकरणमा (वि-द्या-ध-र) तीन चोटीसम्म परेर वि मात्र रह्यो र आफुलाई पुनः परिभाषित गर्न गाह्रो भएर श्रेष्ठ प्रत्यय जोडेको देखिन्छ ।

माकश्रेष्ठ	*माक-कः)-श्रेष्ठ*	*बाँदर-श्रेष्ठ*	*बाँदर-श्रेष्ठ*
लवश्रेष्ठ	*लव-श्रेष्ठ*	*नाफा-श्रेष्ठ*	*लवट श्रेष्ठ*
लामाश्रेष्ठ	*ला-मा-श्रेष्ठ,*	*मासु-माला-श्रेष्ठ,*	*सुकुटीको माला हुने श्रेष्ठ*
सीश्रेष्ठ	*सी-श्रेष्ठ*	*प्रसाद-श्रेष्ठ*	*प्रसाद पाउने श्रेष्ठ(?)*

५.३ तत्सम् संस्कृत

संस्कृतको जस्ताको तस्तै प्रयोग भएका *कुनांबिनां* यस कोटिमा परेका छन् । यसको अर्थ यत्रतत्र पाईने हुँदा यहाँ थप व्याख्या गर्नु आवश्यक भएन । यस वर्गमा ३३ शब्द परेका छन् ।

(३) अमात्य	*अमात्य*	*मन्त्री*	*मन्त्री*
आचार्य	*आचार्य*	*आचार्य*	*आचार्य*
उपाध्याय	*उपाध्याय*	*उपाध्याय*	*गुरू*

एकादशी	एकादशी	एकादशी	एकादशी
कपाली	कपाली	कपाली	कापालिक सन्यासी
दर्शनधारी	दर्शन-धारी	दर्शन-लिने	दशनामीको एक थर
कर्माचार्य	कर्म-आचार्य	कर्म-गुरु	कर्मकाण्डी गुरु
कक्षपति	कक्ष-पति	घेरा-मालिक	आफ्नो घेराको मालिक
कायस्थ	कायस्थ	कायस्थ	लेखनदास
कारञ्जित	कारञ्जित	कारञ्जित	भाःको संस्कृत शब्द
कुवेर	कुवेर	कुवेर	धनका देवता
गोसाइँ	गो-साइँ	गाइ-मालिक	ईश्वर
जोशी	जोशी	ज्योतिष	जोशी
तुलाधर	तुला-धर	तराजु-समाउने	व्यापारी
दैवज्ञ	दैव-ज्ञ	दैव-जान्ने	ज्योतिष
देवप्रधान	देव-प्रधान	देव-प्रधान	देवप्रधान
बज्राचार्य	बज्र-आचार्य	बज्र-गुरु	बज्रयानी गुरु
बुध्दाचार्य	बुध्द-आचार्य	बुध्द-गुरु	बुध्दपुजा गर्ने गुरु
वैद्य	वैद्य	वैद्य	वैद्य
भद्रा	भद्रा	भद्रा नक्षत्र	भद्रा
भारद्वाज	भारद्वाज	भरद्वाज ऋषि	भरद्वाज ऋषिका वंश
मल्ल	मल्ल	पहलवान	पहलवान
मूल	मूल	मूल	मूल
महांकाल	महां-काल	ठुलो-काल	महांकाल
रजक	रजक	रजक	धोवी
राजचल	राज-चल-र)	राजा-दूत	राजाका दूत
राजबाहक	राज-बाहक	राजा-बोक्ने	राजालाई बोक्ने
राजोपाध्याय	राजा-उपाध्याय	राजा-गुरु	राजगुरु
राजपुत	राज-पुत	राजा-सन्तान	राजाका सन्तान
राजपुतुवार	राज-पुतु-वार	राजा-टुना-मान्छे	राजाकामान्छे (?)
राठौर, राइठोर			
राय	राय	राय	राय (पद)
सुवेदी	सु-वेदी	राम्रो-वेदजान्ने	वेदजान्ने
क्षेत्रपाल	क्षेत्र-पाल	क्षेत्र-रक्षक	क्षेत्रपाल

५.४ तद्‌भव संस्कृत

संस्कृत शब्दको ध्वनि परिवर्तन भई स्थानीयकरण भएका यस कोटीमा १० शब्द परेका छन् ।

(४)	उदय	उदय	उदय	उदास
	उलक	उलक	उलक	उल्का
	अदुवा	अ-दुवा	नका-द्वार	द्वारहीन

अवाल	*अवाल*	*अवाल*	*अवाल*
कसपाल	*कस-पाल*	*कायस्थ-रक्षक*	*कायस्थको रक्षक*
जुगी	*जुगि*	*योगी*	*जोगी*
जुवाल	*जु-वाल*	*जानु-मानीस*	*वटुवा*
तमोट	*तमोट*	*ताम्रकार*	*ताम्रकार*
नेवास्	*नेवास्*	*नेवार*	*नेवार*
राजथला	*राज-थला*	*राजा-आफ्नत*	*राजाका आफ्नत*

५.५ लवट –वर्णशंकर

नेवार एउटा मात्र नश्ल, वर्ण, धर्मको शुध्द समुदाय नभइकन विभिन्न समयमा उत्तर र दक्षिणबाट आएका मंगोल र आर्य मूलका मानिसहरूको मिलनबाट निस्केको वर्णशंकर समुदाय हो । तिनका वर्ण, भाषा, र स्वभावमा त्यो छाप स्पष्ट देखिन्छ । नेपालको भूमि तीन तिरबाट भारतवेष्ठीत र उत्तरको भूगोल साह्रै कठीन हुँदा नेपालका अन्य समुदाय जस्तै नेवार समुदाय पनि दक्षिणको सांस्कृतिक, सामाजिक, राजनीतिक, धार्मिक वन्धनबाट उम्केको देखिँदैन । नेवार समुदायलाई आजपनि नेपालमा हुने हरेक लाभको हिस्सेदारीबाट टाढा राखिनुका विभिन्न कारण मध्ये नेवारको उत्पत्तिमा दुईथरी नश्लको हात रहेको कुरा सत्य मान्नै पर्छ । यस समुदायमा जन्मिने प्रत्येकले आर्य र मंगोल दुवै नश्लका मानिसहरूको उत्पीडन विभिन्न वहानामा सहनु परेको छ । जेहोस् त्यसरी वर्णशंकर भई जन्मनुमा जन्मिने मानिसको हात नभएपनि ऊ बाँचेको समुदायको भाषामा स्पष्ट प्रतिविम्बित भइरहेको प्रमाण यत्रतत्र पाइए जस्तै यो *लवट* शब्द पनि एथ्नोलिङ्गुइष्टिक प्रमाणको रूपमा विद्यमान छ । प्रस्तुत उदाहरणमा कायस्थ, ठकुरी, राजकूलसित वर्णशंकर भएको देखिन्छ । यस वर्गमा ४ शब्द परेका छन् ।

(५)	*कसलवट*	*कस-लवट*	*कायस्थ-नाफा*	*कायस्थको वर्णशंकर*
	थकुलवट	*थकु-लवट*	*ठकुरी-नाफा*	*ठकुरीका सन्तान*
	राजलवट	*राज-लवट*	*राजा-नाफा*	*राजाका सन्तान*
	लाएलः	*लाए-लः*	*दरवार-नाफा*	*राजपुत्र*

लवट शब्दको क्रमशः *लवट*>*लवः* (अन्तिमवर्ण क्षय)>*लवः*(क्षतिपूरक दीर्घता) >*लव* (दीर्घता क्षय)>*लः* (अन्तिमव्यञ्जन लुप्त, क्षतिपूरक दीर्घता) भएको छ । राजलवट र *लाएलः* को अर्थ एकै लाग्छ । राजकूल-लवट दुई तत्सम संस्कृत शब्दको समस्त शब्द राजलवट हो भने *लाएलः* तद्भव हो । राजकुलबाट > लाजकुल (लकारीभवन > लाअकुल (घोषीभवन)> लाएकुल (स्वरवृध्दि)>*लाएकुः*(अन्तिमवर्ण लुप्त) हुनगयो । यसलाई अचेल नेपालभाषाका लेखकहरूले लायकू लेख्छन् जून वर्णविज्ञानका दृष्टिले खण्डन योग्य छ । यी *लाएकू* र *लः* समास हुँदा *लाएकू*को *कू* क्षय हुन्छ र *लाए* मात्र रहन्छ । बाँकी रहेको *लाए* र *लः* समास भएर समस्त शब्द *लाएलः* (१२९) बन्छ ।

५.६ बन्जार

नेवार समाज ब्यापार व्यवशायमा विशेष सक्रिय हुने समुदाय हो। बन्जार जोडिएको थर पनि निकै छन्। यो बस्तु विशेषको ब्यापार गर्ने वर्ग चिनाउन प्रयोग गरिएको पाइन्छ। यस वर्गमा ११ शब्द परेका छन्।

(६)	*आलुबन्जार*	*आलु-बन्जार,*	*आलु-बन्जार,*	*आलुब्यापारी*
	खानिव-ञ्जार)	*खानी-वञ्जार*	*खानी-वञ्जार*	*खानीवञ्जार*
	गाबञ्जार	*गा-बञ्जार*	*ओढ्ने-बञ्जार*	*ओढ्ने व्यापारी -नेवा-नेप)*
	चिकंवंजार	*चिकं-वंजार,*	*तेल-वंजार,*	*तेलवंजार*
	जाकिबञ्जार	*जाकि-बञ्जार*	*चामल-बञ्जार*	*चामलव्यापारी*
	तुकंबन्जार	*तुकं-बन्जार*	*साग-बन्जार*	*सागव्यापारी*
	देउबन्जार	*देउ-बन्जार*	*देवता-बन्जार*	*देवबन्जार*
	पालुबन्जार	*पालु-बन्जार*	*अदुवा-बन्जार*	*अदुवा व्यापारी*
	फौबन्जा(र)	*(फउ)फौ-बन्जा*	*सकेको-बञ्जार*	*फौबञ्जार*

फ"सव" धातुमा निर्धारक *-गु* जोडिएर *फगु* "सकेको" हुन्छ। *फगु* को अन्तिम व्यञ्जन क्षय भएर *फउ* हुन्छ। सकेको अर्थात् जे भेटियो सोको व्यापार गर्ने *फउबञ्जार* (१३८) हुन्छ।

सिंबञ्जार	*सिं-बञ्जार*	*काठ-बञ्जार*	*काठव्यापारी*
लुबञ्जार	*लु-बञ्जार*	*सुन-बंजार*	*सुनव्यापारी*

५.७ वासस्थान

संसारभरि नै बासस्थानको नामबाट थर लेख्ने चलन छ। नेवारसमाज पनि यो परम्पराबाट भिन्न छैन। *छेँ,* घर बा वासस्थानसित जोडिएर थर लेख्तै आएका छन्। घरको आकार प्रकार, घर बनेको स्थान, त्यस घरमा रहने मानिसको प्रकृतिबाट थर बनेको देखिन्छ।

क. *छेँ*-घर

(७)	*उभाथाँछे*	*उभा-थाँ-छे*	*उद्यान-स्थल-घर*	*उद्यानमा रहने सेनापति*

*ओभा, ओज:, उभाथाँछे*को पूर्णरुप *ओभानथाछेँ* हो। यो शब्द *उद्यान स्थल* छेको सन्धी रूप हो। उद्यानसहितको वासस्थानमा रहने सेनापति भएकोले उद्यान स्थल छेए चोम्ह पँमाए (ओभान्थाछे प्रधान अथवा ओभाप्रधान अथवा ओभा) भन्ने चलन छ। यसको स्थानीयकरण भएको शब्द किवाछेँ अद्यापि प्रचलनमा छ। यसको अर्थ *किवा* (*केव* काठमाडौको भाषामा) 'बारी' र छेँ 'घर' अर्थात् 'बारीमा रहेको घर' हुन्छ। यसको रूपध्वनी परिवर्तन प्रक्रिया यस्तो हुन्छ। उद्यानस्थलछेँ> उध्यानस्थलछेँ (स्वशन)>उध्यानथलछे [de-clusterization]> उध्यानथनछे (नासिकिकरण)>

उभ्भानथनछे (स्पघर्षीकरण)> उभ्भानथानछे (परागत समिभवन)> उभ्भानछे [Deletion of redundancy]> उभ्भांछे (नासीभवन)> उभ्भां (अन्तपदक्षय)> ओभ्भां (स्वरपतन)> ओभ्भा (नासिकिक्षय)>ओजा (अश्वसन)> ओज (स्वरउत्थान) । यस वर्गमा १४ शब्द परेका छन् ।

चपछे	चप-छे	चपाड-घर	गुठीघर
चकुचार्छें	चकु-चा-छें	चकु-लघु-गर	चकुचार्छें
छेमिँखा	छे-मिँखा	घर- आँखा	घरको आँखा
जोन्छे	जम्बुक-छें	स्याल-घर	जोन्छे
ध्याकोर्छें	ध्याको-छे	कुना-घर	कुनाको परेको घर
ध्वयार्छें	ध्वया-छे	ठेसलाग्नु-घर	धकेलिएको घर
न्हुच्छे	न्हू-छें	नयाँ-घर	नयाघरे
न्हुच्छेप्रधान	न्हू-छें-प्रधान	नयाँ-घर-प्रधान	नयाँघरे प्रधान
नवार्छें	नवा-वाः)-छे	मिश्री-घर	मिश्री दिने घर
बिजुकर्छें	बि-जु--चु)क-छें	सर्प-खस्नु-चोक-घर	सर्प खसेको चोकको घर
लाकुलाछे	ला-कु(को)-ला-छे	बाटो-मुनि-पर्नु-घर	बाटोमुनिको घर
सलिछे	सिलि-छें	चोसो-घर	चोसोपरेको घर
साङ्गार्छें	सां-गा-छें	साल-गाउ-घर	सांगाली घर

ख. *वास्तु*

घर, घरसित सम्बन्धित वस्तु, घरको स्थिति, घरमा जोडिएको पानीको श्रोत यसकोटीमा १५ शब्द परेका छन् ।

(८) कुम्पाख	कुम-पाख	कुना-बलेनी	बलेनीकोकुना
खोखालि	खो-खा-लि,	मुहार-कोटी-पछाडि	केन्द्रबाट पछाडिको घर
छेंतला	छे-तला	घर-तल्ला	घरको तल्ला
खाइतु	खाएश्रखाइ-तु	पोखरी-इनार	भुँइकुवा
चाकतु	चाक-तु	गोलो-इनार	गोलोइनार
चालँ	चा-लँ	खुलेको-बाटो	खुल्ला बाटो
चाँसि	चाँ-सि	चाँप-रूख	चाँपको रूख
तझ्या	त-झ्या	ठुलो-झ्याल	ठुलाझ्याले
तपोल	त-पोल	ठुलो- छाना	ठुलोछाना
तिकिझ्या	तिकि-झ्या -ल)	बुट्टा-झ्याल	आँखीझ्याल
ताहाकासि	ताहा-कासि	लामो-कौसि	लामो कौसी
ताहामता	ताहा-मता	लामो-मातन	लामो बैठक
लिवि	लि-वि	पछाडि-बाटो	पछाडिको बाटो
लोहला	लोह-ला	ढुङ्गा-बाटो	ढुङ्गाले छापेको बाटो
लाछि	लाछि	लाछि	लाछि

ग. *खो*-खूर, खुट्टा

चारखुट्टे सामग्रीका खुट्ट बुझाउने शब्द यस कोटीमा २ शब्द परेका छन् ।

(९)	*खाताखो*	*खाता-खो*	*खाट-खुट्टा*	*खाटको खुट्टा*
	सिखो	*सि-खो*	*काठ-खुट्टा*	*काठको खुट्टा*

घ. *ख्यो* - चौर

मानिस बसेको चौरबाट पनि मानिसको नामकरण गरिएको छ । यस वर्गमा ३ शब्द परेका छन् ।

(१०)	*तुल्सी वाख्य*	*तुल्सी-वा-ख्य*	*तुलसी-फाल्ने-चौर*	*तुलसी विसर्जन चौर*
	पालिखे (ल)	*पालि-खेल*	*साट्नु-चौर*	*साटेको चौर*
	मलख्यो	*मल (मला)-ख्यो*	*शौच-चौर*	*शौचगर्ने चौर*

ङ. *खुरखुँ*- खोला

*खु*ले सामान्य अवस्थामा खोला जनाउछ । *खुँ* ले चोरको अर्थ लाग्छ । तर दिइएका शब्द र स्थानीय बासिन्दाले प्रयोग गर्ने सन्दर्भमा *खु* र *खुँ* ले एउटै अर्थ खोला लागेको पाइयो । यद्यपि कोशीय अर्थ फरक भए पनि सान्दर्भिक अर्थको हिसावले *खु* मा अनुनासिक थपिए पनि अर्थ एउटै देखियो । यस वर्गमा ४ शब्द परेका छन् ।

(११)	*दनेखु*	*दने- खु*	*उभिनु-खोला*	*ठाडोखोला*
	सितिखु	*सिति-खु*	*सित्तै- खोला*	*कामनलाग्ने खोला*
	सुजखुँ	*सुज- खु*	*सुर्य-खोला*	*सुर्यमण्डलको खोला*
	मारि, मारिखुँ	*मारि- खुँ*	*मण्डल-खोला*	*मण्डलको खोला*

च. रूख, झारपात

मानिसको बासस्थान वरिपरि मानिसको रक्षार्थ रोपिएका झार, रूखविरुवासित सम्बन्धित ४ शब्द यस कोटीमा परेका छन् ।

(१२)	*तुल्सी*	*तुल्सी*	*तुलसी*	*तुलसी*
	नला	*नला*	*धानको नयाँ बोट*	*नौलो पराल*
	सिमाछ्वा	*सिमा-छ्वा*	*रुख-पछार्ने*	*रुखमास्ने*
	सिमालि	*सिमा-लि*	*रूख-उखेल्नु*	*रूख उखेल्ने*

५.८ बासिन्दावाचक प्रत्यय

क. *-मि*

यस वर्गमा १७ शब्द परेका छन् । यो ऐतिहासिक शब्द हो । नेपालभाषामा मात्र हैन धेरै चीनीया-तिब्बति परिवारका भाषामा *मि* को अर्थ मानिस हुन्छ । नेपालभाषामा *-मि* ले समान्यतः मानिस बुझाउँछ भने त्यो-*मि* ले शीप, वासिन्दावाचक र अवस्थावोधक प्रत्यय भएर काम गरीरहेको हुन्छ । *मि* प्रत्ययले सानो ठाउँको वासिन्दा बुझाउछ भने *ए* र *इ* ले वृहत्तर क्षेत्र बुझाउछ । काठमाडौंको मानिसलाई *यँ* (काठमाडौ)-*मि* (वासिन्दा) भनिन्छ । कारण काठमाडौले राजधानीको हैसियत शाहकालपछि मात्र पाएको देखिन्छ । असली शासक या त भक्तपुरको या त पाटनको हुन्थे । त्यसकारण पाटनको वसिन्दालाई *यल* (ललितपुर) *-ए* (वासिन्दा) र भक्तपुरको वासिन्दालाई *खोप* (भक्तपुर) *-ए* (वासिन्दा) अद्यापि जनबोलीमा भन्दै आएका छन् । *-आलि* प्रत्यय नेपाली भाषाबाट आएको देखिन्छ । नेपाली भाषामा आकारान्त शब्दको पछाडि-*आली* प्रत्यय जोडेर वासिन्दावाची प्रत्यय बनाएको देखिन्छ, जस्तो बुइपाली, सानेपाली, रोल्पाली, पाल्पाली ई । कुनै ठाउँ विशेषको नाम जस्ताको तस्तै *कुनांविनां* को रूपमा प्रयोग गरेको पनि पाइयो ।

(अ) **वासिन्दावार्ची**

(१३) नालामि	*नाला-मि*	*स्थान-मानिस*	*नालाको मान्छे*
यमि	*य-मि*	*काठमाडौ-मान्छे*	*काठमाडौंका मानिस*
भोंमि	*भों-मि*	*बनेपा-मान्छे*	*बनेपाली*
सांगामि	*सां-गा-मि*	*साल-गाउ-मान्छे*	*सांगाली*

(आ) **मानिस**

(१४) बलामि	*बल-ला-मि*	*शक्ति-हुने-मानिस*	*बलबान व्यक्ति*
मुल्मि	*मुल-मि*	*मूल-मान्छे*	*मूलमान्छे*

(इ) **शीप**

(१६) चोकमि	*चोक-मि*	*उर्दीसुनाउने-मानिस*	*कटुवाल*
सायमि	*साय-मि*	*साल-मान्छे*	*सालको मान्छे (साल्मि)*

(ई) **अवस्था**

(१७) याकःमि	*याकः-मि*	*एक्लो-मान्छे*	*एकलोमान्छे*

ख. *-ए*

(१८) खोपए	*खोप-ए*	*भक्तपुर-वासिन्दा*	*भक्तपुरे*

चुके	*चुक-ए*	*चोक-वासिन्दा*	*चोके*
थजः, तजले (ल्या)	*त-जल-ए*	*ठुला-वन्धु-वि*	*ठुलो खलक*
द्वारे	*द्वार-ए*	*ढोका-वस्ने*	*ढोके -नाइके)*
देशेमरु	*देश-ए-मरु*	*देश-मा-नभएको*	*अनौठो*
पलाचोंके	*पलाचोंक-ए*	*पलाचोंक-वासिन्दा*	*पलाचोंके*

ग. *-आलि*

(१९) गोर्खालि	*गोरखा-आली*	*गोरखा-आली*	*गोर्खाली*
बनेपालि	*बनेपा-आली*	*बनेपा-आली*	*बनेपाली*

घ. स्थाननाम

स्थानको नाम नै *कुनांविनां* को रूपमा प्रचलन भएका ३ शब्द यस कोटिमा परेका छन् ।

(२०) ठिमि	*थि-मि*	*उज्यालो-मान्छे*	*ठिमी*
थैव	*थै-व*	*माथि-बस्ती*	*ललितपुरको एक गाउँ*
नेपाल	*नेपाल*	*नेपाल*	*नेपाल*

५.९ कीट, पशुपंक्षी

मानिसको वरिपरि हुने पशु, पंक्षी तथा कीट भइरहने हुँदा तिनीहरूको संसर्गबाट मानिसलाई चिनाउन पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

क. पशु

मानिस पशुसितको सान्निध्यमा रहने हुँदा उसले देखेका पशुबाट नाम राख्ने सामान्य स्वभाव भक्तपुरका नेवारहरूमा पनि देखिएको छ । यस वर्गमा २२ शब्द परेका छन् ।

(२१) किसि	*किसि*	*हात्ती*	*हात्तीजस्तै मोटो*
किसिजु	*किसि-जु*	*हात्ती-आद*	*गजराज महाशय*
खिचाजु	*खिचा-जु*	*कुकुर-आद*	*कुकुर महाशय*
घेर्मेसु	*धिर-मेष*	*ठुलो- राङ्गो*	*गैडा*

मध्यकालीन नेवार शब्द धिर (ठुलो) र संस्कृत शब्द मेष (राङ्गो) मिलेर *धिर्मेसु* बनेको देखिन्छ, जसमो अर्थ गैडा हुन्छ । यो शब्दको *धि*को स्वर *इ* मेषको स्वर *ए* सित सन्धि गर्छ । यहाँ परगत समीभवन भएको छ । यो रुपसन्धि प्रक्रियालाई शुत्रमा यसरी धिर-मेष > धिर्मेष > धेर्मेषृपरगत समीभवने> धेर्मेषु [उकारी भवन] देखाउन सकिन्छ ।

घों	*घों*	*स्याल*	*स्याल*
घोछु	*घो-छु*	*ठुलो-मुसा*	*ढाडेमुसा*
चोमाकं	*चो-माकं*	*छेउ-बाँदर*	*छेउको बादर*
छुंजु	*छुं-जु*	*मुसा-आद*	*मुसा महासय*
थुसा	*थु-सा*	*पुरुष-गाइ*	*साँढे*
दुगु	*दुगु*	*बोका*	*बोका*
दुगुजु	*दुगु-जु*	*बोका- आद*	*बोका महाशय*
धुकुछु	*धुकू-छुँ*	*ढुकूटी-मुसा*	*भण्डारकोमुसा*
फाँजु	*फाँ-जु*	*सुंगुर- आद*	*सुंगुर महाशय*
फाँगुलु	*फाँ-गुलु*	*सुंगुर-लष्ठ*	*सुंगुरमा लष्ठ*
फैजु	*फै-जु*	*भेडा- आद*	*भेडा महाशय*
ब्याँजु	*ब्याँ-जु*	*भ्यागुतो-आद*	*भ्यागुता महाशय*
भौजु	*भौ-जु*	*विरालो-आद*	*विरालो महाशय*
माकजु	*माक-जु*	*बाँदर- आद*	*बाँदर महाशय*
भौकाजी	*भौ-काजी*	*विरालो-काजी*	*विरालोजस्तो काजी*
सिंह	*सिंह*	*सिंह*	*सिंह*
सिमाक	*सि-माक*	*फुस्रे-बाँदर*	*फुस्रे बाँदर*

ख. पंक्षी

पखेटा भएको तर उडने र नउड्ने दुवै किसिमका चराचुरुङ्गीलाई पंक्षी समूहमा राखिएको छ। यस वर्गमा १२ शब्द परेका छन् ।

(२२)कोजु	*को-जु*	*काग-आद*	*काग महाशय*
गोँग	*गोँग- ?गः)*	*भाले*	*भाले*
घोखा	*घो-खा*	*ठुलो- कुखुरा*	*कर्याङकुरुङ (?)*
चखुँ	*चखुँ*	*भङ्गेरा*	*भङ्गेरा*
भांगजु	*भांग-जु*	*पंक्षी-आद*	*पंक्षी महाशय*
बखुँ	*बखुँ*	*परेवा*	*परेवा*
बोश्रेष्ठ	*बो-श्रेष्ठ*	*सारस-श्रेष्ठ*	*सारसजस्तो श्रेष्ठ*
बोहजु	*बोह-जु*	*सारस-आद*	*सारस महाशय*

बोहल (सारस) शब्दको अन्तिम व्यञ्जन *ल* क्षय हुन्छ। बोह मात्र बाँकी रहन्छ। *बोह*को महाप्राण *ह* को प्राण अल्पीकरण भएर *बो* मात्र रहन्छ। यसलाई यसरी [बोहल > बोह [अन्तिम वर्ण क्षये> बो [अल्पप्राणिकरण]] देखाउन सकिन्छ।

भतु	*भतु*	*सुगा*	*सुगा, ढुकुर*
भतुसुवाल	*भतु-सुवाल*	*सुगा-भान्छे*	*कुरौटे भान्छे*
ह्योंजु,	हँए-श्रउश्रयो)-जु,	हाँस-आद	हाँस महाशय

हँस (हाँस) शब्दबाट अन्तिमव्यञ्जन लुप्त भई *हँअ (ह्-अँ-अ)* हुन गयो । यसको अन्तिम स्वर *ए* (स्वरबृध्दि) भई *हँए* हुन गएको छ । *हँए*को अन्तिम स्वर अझै वृध्दि भई उच्च पश्च स्वर *उ* मा बदलिएको छ । त्यसपछि बनेको हँउमा आदरार्थी प्रत्यय जु थपिई *हँउजु* भएको छ । *हँ* र उको बीचमा श्रुति *य* थपिई ह्योँजु हुन गएको छ । यसको ध्वनिपरिवर्तन प्रक्रिया देखाउदा ह्-अँ-स्-अ > ह्-अँ-अ [व्यञ्जनक्षय]>ह-अँ-ए>[स्वरवृध्दि] ह-अँ-उ[स्वरवृध्दि]> ह्-अँ-य्-उ [श्रुतिकरण]> ह्-अँ-य-उ-जु [आदरार्थी प्रवेश] हुन्छ ।

सुकुभतु	*सुकुभतु*	*ढुकुर*	*ढुकुर*

ग. कीटपतङ

कीराफट्याङ्ग्राको नामबाट आएका ७ शब्द यस कोटिमा परेका छन् ।

(२३) किजु	*कि-जु*	*किरा-आद*	*कीरा महाशय*
किमिसुकु	*किमि-सुकु*	*जुगा-सुकुटी*	*जुगाकोसुकुटी(भोकोमान्छे)*
किला	*कि-ला*	*कीरा-पाउने*	*कीरा खोज्ने*
कुसिजु	*कुसि-जु*	*उपिँया-आद*	*उपिँया महाशय*
ङाकुसि	*ङा-कुसि*	*माछा । पाँच-उपिया*	*समाउन नसकिने, उपिया*
सुलु	*सुलु*	*जुका*	*जुका*
प्याय	*प्याए*	*जुका*	*जुका*

५.१० खाद्यपरिकार

मानिसले दैनिकरूपमा प्रयोग गर्ने खाद्य पदार्थ रोटी, भात, दाल, तरकारी, अचार, चिउरा, नून, मसाला, मिठाइ फल, अण्डा, भोज, खाने नखाने बानी यस कोटिमा परेका छन् । यस वर्गमा ४१ शब्द परेका छन् ।

(२४) आगन्जा	*आगन-जा*	*आगन- भात*	*आगनमा राखिने भात*
कस्ति	*कस्ति*	*मह*	*मह*
ख्वाएमालि	*ख्वाए-मालि*	*बाक्लो-रोटी,*	*परम्परागत बाक्लो रोटी*

ख्वातु (बाक्लो) र *मारि* (रोटी)को संयोगबाट यो शब्द बनेको हो । *ख्वातु* बाट *ख्वाए* सम्म तय गरिएका रुपध्वनिप्रक्रिया *ख्वातु* >*ख्वाचु* (स्पघर्षीभवन) >*ख्वाच* (स्वरक्षय) >*ख्वाअ* (व्यञ्जन लुप्त) >*ख्वाए* (स्वरवृध्दि) हुन् ।

ख्ये	*खैँ*	*फुल (अण्डा)*	*फुल (अण्डा)*
खेधौमाकु	*खे-धौ-माकु*	*अण्डा-दही-मिठो*	*मीठो सगून दिने*
चाकुमनी	*चाकु-म-नी*	*चाकु-नका-फाप्ने*	*चाकुनफाप्ने, चक्रमणि*

चाकुमनी (चाकू पच्दैन)को अर्थमा रहेको शब्दलाई सो ध्वनिसित मिल्दो जुल्दो गरी संस्कृतिकरण गरिएको शब्द चक्रमणि हो । *चाकुमनी* वा चक्रमणि शब्दद्वारा संबोधन गरिने समूह वा व्यक्ति तिनै हुन् । यो संस्कृतको अन्ध मोह मान्नु पर्छ ।

चाकु	*चाकु*	*चाकु*	*चाकु*
चाकुवजि	*चाकु-बजि*	*चाकु-चिउरा*	*चाकु र वजि*
चाकुमारी	*चाकु-मारी*	*गुलियो-रोटी,*	*मिठाई*
चिपालु	*चि-पालु*	*नून-अदुवा*	*नूनअदुवाको व्यापारी*
छोसकोस	*छोस-कोस*	*गहुँ-कोसा*	*गहुकोबाला*
छुस्याकि	*छुस्या-कि*	*भुटेको गहुँ-दाना*	*भुटेको गहुँ*
मुस्या, मुस्याकि	*मुस्या-कि*	*भटमास-गेडा*	*भटमासको गेडा*
छुस्यावाग	*छु-सिया->स्या-वा-ग*	*गहुँ-भुट्नु-आधा-कोटि*	*भुटेको गहुँको आधादाना*
पक्वा, पकवान	*पकवान*	*पकवान*	*पकवान*
जाहाकु	*जा-हाकु*	*भात-कालो*	*रातोभात*
पाछाइ	*पाछाइ*	*रायोसाग*	*रायोसाग*
फसिक्वा	*फसि-क्वा*	*फर्सि-तरकारी*	*फर्सि तरकारी*
बजिको	*बजि-को*	*चिउरा-डढ्नु*	*चिउरा डढेको*
मलेगो	*मले-गो*	*मरिचं-गेडा*	*मरिचको गेडा*
मस्यान	*मस्यान(ङ)*	*मस्यान(ङ)*	*मस्याङ*
मास्के, माएर्कें	*माए-कें*	*मास-दाल*	*मासको दाल*

मास्के शब्द *महा* (ठूलो) *समर* (यूध्द) र *भाष्कर* (सूर्य) अर्थात् महानयुद्धमा सूर्यजस्तै प्रचण्ड तेजिलो योद्धाको पदवीको तीनवटै शब्दबाट एकएक अक्षर (Acronym) भएर *मासके* हुन आयो । पछि यही शब्दको मध्यअक्षर क्षय भएर *मास्के* हुन पुग्यो । आजभोलि नेवारहरूले *मास्के* लाई *माएर्कें* (मासको दाल) को रूपमा बुझ्दछन् ।

मुसु	*मुसु*	*मुसुर*	*मुसुर*
लाकौल	*ला-कौ(को)ल*	*मासु-डढ्यो*	*मासुपोल्ने*
सकि	*सकि*	*पिँडालु*	*पिँडालु*
सन्ना	*सन्ना*	*कर्कलोको डाँठ साधेको*	*कर्कलो साँधेको अचार*
हामो	*हामो*	*तील*	*तील*

क. *सि*-फलफुल

(२५) *सिपुसा*	*सि-पुसा*	*फल-वीउ*	*फलको बीउ*
खाइसि	*खाइ-सि*	*तीतो- फल*	*खाइसि (कीप)*
खोसिँ	*खो-सिँ*	*मुहार-काठ, ओखर*	*मुखौटाबनाउनेकाठ, ओखर*

फसि	*फसि*	*फर्सि*	*फर्सि*
बसि	*बसि*	*आरु*	*आरु*

ख. *भोए-भोज*

(२६)भोछिभोया	*भो-छि-भोया*	*चुलो-एक-भोज*	*सपरिवार भोज*

यो शब्द तीनवटा शब्द *भो-छि भोए*बाट बनेको छ । *भो* शब्द *भुतुल*को विकसित रूप हो, जसमो अर्थ चुल्हो हुन्छ । *भुतुल* शब्दको अन्तिम अक्षर लुप्त हुँदा क्षतिपूर्ति स्वरूप *तु* दीर्घ भएर *भुतू* हुन्छ, त्यहि *तू* पनि क्षय भई क्षतिपूर्तिको सिध्दान्तमा *भू* मात्र शेष रहन्छ । सो *भू* मा *छि* (एक) जोडीएर *भूछि* हुन्छ, सोमा *भोए* (भोज) थपिँदा *भूछिभोए* हुन्छ । तर अन्तिम अक्षर *भोए* शक्तिशाली हुँदा शुरूको *उ*कारलाई पछिल्लो *ओ*कारसित प्रगत समीभवन (Progressive assimilation) प्रक्रियाद्वारा समवर्ण *भोछिभोए* बनाउँछ । *भोछिभो*को पछाडि रहेको एश्रुतिकरण भएर *या* हुन्छ र शब्द *भोछिभोया* बन्छ । यसमा रहेका तीन पदका रूपध्वनि परिवर्तन प्रक्रिया (१), (२) र (३) मा दिइए जस्तो छ । (१) भुतुल > भुतू-पदान्त व्यञ्जन लुप्त)> भू (क्षतिपुरक दीर्घ)> भो (स्वर क्षय), (२) छि, (३) भोए > भोया (स्वरक्षय) ।

ग. *नः, मनः* – खानेबानी

खाने/नखाने स्वभावअनुसार राखिएका ७ शब्द यस कोटीमा परेका छन् ।

(२७)खतन	*खत-न*	*खिया-खानु*	*खिया लागेको*
जामन	*जा-मन-नः*	*भात-नखाने*	*भातनखाने*
त्योछिन	*त्योछि-नः*	*चारमाना-खाने*	*चारमाने (खाने)*
धुमन	*धु-मन-नः*	*बाघ-नखाएको*	*बाघले नखाने*
बजिमय	*बजि-मय*	*चिउरा-मनपरेन*	*चिउरा नरुचाउने*
साँचिन	*साँ-चि-न(नः)*	*गाइले-नून-खान्छ*	*गाइले नून खान्छ*
सिंकेमन	*सिंके-मन(नः)*	*सिंके-नखाने*	*सिन्की नखाने*

घ. घर सामग्री

मानिसले घरमा प्रयोग गर्ने सरसामान यसकोटीमा परेका छन् ।

(२८)वातांकछि	*वातां-कछि*	*चलाउने-लष्ठी*	*अन्नभुट्ने सिन्का(?)*
हुक्का	*हुक्का*	*हुक्का*	*हुक्का*
ह्योंगो	*ह्यों-गो*	*रातो-डढ्नु*	*गोल*

५.११ भुतप्रेतादि

आदिम समाजमा पाइने भुतप्रेत यक्ष देव राक्षस आदिमा पाइने विश्वास र सोही विश्वास अनुरूपको कल्पनालाई स्थुलीकरण गरी मान्छेको कुनांविनां राखिएको देखिन्छ। यस वर्गमा २४ शब्द परेका छन्।

(२९) आसख्यां	*आस-ख्यां*	*आसा-ख्याक*	*आसा चोइटिएको मानिस*
ख्याजु	*ख्या-जु*	*ख्याक-आद*	*ख्याक (यक्ष) महाशय*
दनेख्या	*दने-ख्या*	*उभिनु-ख्याक*	*खम्बे भूत*
पिलिख्या	*पिलि-ख्या*	*झिल्लि-ख्याक*	*पातले ख्याक*

क. भुतप्रेत

(३०) कवां	*कवां*	*कंकाल*	*कंकाल*
कुटुबजु	*कुटु-ब-जु*	*पहलमान-बाजे-आद*	*पहलमानबाजेज्यू*
बमनु	*ब-मनु*	*वन-मान्छे*	*वनमान्छे*
बेताल	*बे-ताल*	*नमिल्ने-ताल*	*बेठाउँको देवता*
भुचाँ	*भु-चाँ*	*भुत-हेय*	*भूत (सानो)*
मातंग	*मातंग*	*महादेव*	*अघोरी महादेव*
लाखए	*लाखए*	*राक्षस*	*राक्षस*
लाखेमरु	*लाखे-मरु*	*लाखे-मण्डल*	*लाखेको क्षेत्र*
लाखे	*लाखे*	*लाखे*	*लाखे*

क. देव

(३१) खोपाद्यो	*खो-पा-द्यो*	*मुहार-कोटी-देउता*	*मुखुण्डो देउता*
गनेजु	*गने-जु*	*गणेश-आद*	*गणेशजी*
चन्द्यो	*चन्-द्यो*	*चण्डेश्वरी-देवी*	*चण्डेश्वरीदेवी*
द्योजु	*द्यो-जु*	*देव-आद*	*दैव महाशय*

देव शब्दको अन्तिम द्वयोष्ठ्य अर्धस्वर *व्* लुप्त भएर दे*अ* मात्र रहन्छ। मध्य अग्र स्थानिक स्वर *ए* र निम्नपश्च स्थानिक स्वर *अ* मिलेर द्वीस्वरको स्थितिमा रहे पनि सो द्विस्वर सन्धि भई तालव्य अर्धस्वर *य* वर्णमा बदलिन्छ। सो अर्धस्वर *य* मा रहेको निम्न पश्चस्वर *अ* मध्यपश्चस्वर *ओ* वर्णमा बदलिएर *द्यो* शब्द बन्छ। यसलाई सुत्रमा यसरी [देवजु > देअजु [घोषीभवने> देयजु [गूणसन्धिश्र>द्योजु [स्वरवृध्दि] देखाउन सकिन्छ।

(३२) लाखेमिद्यो	*लाखे-मि-द्यो*	*लाखे-मान्छे-देव*	*राक्षस मान्छे देवता*
वाखाद्यो	*वाखा-द्यो*	*मुखबाउने-देव*	*मुखबाउने देव-भैरव?)*
भेएद्यो	*भैलः -द्यो*	*भैरव-देव*	*भैरवदेवता*

भैरव शब्द क्रमशः भैरव> भैरः [अन्तिम वर्ण क्षय]> भैलः [क्षतिपूरक]> भैल [लकारीभवन]> भैअ [अन्तिम व्यञ्जन लुप्त]> भैय [श्रुतिकरण] भएको छ । त्यस्तै देव (संस्कृत देवता) को अन्तिम व्यञ्जन *व्* लुप्त भएर दे-*अ* रह्यो । एकार र असन्धि भएर यो हुन गई *देव* बाट *द्यो* भएको छ ।

बखाद्यो	*ब-खा-द्यो*	*आधा-घर-देव*	*आधाघरको देवता*
भलंद्यो	*भलं-द्यो*	*भैरव-देव*	*भैरव देवता*
यन्द्य	*यन-द्य*	*इन्द्र-देव*	*इन्द्रदेव*
दुँइ	*दुँइ*	*देव*	*देव*

देवता बुझाउने मैथिली शब्द *डोय* बाट *दुइँ* भएको अनुमान ईतिहासकार गर्छन् । यसको रुपध्वनि परिवर्तन *दोय*श्रडोए [श्रुतिक्षय]>देए [अग्रस्थ Umlaut]>देउ [पश्चसमीभवन]>देइ [स्वर वृध्दि]>दुइ [पश्चसमिभवन]> दुइँ [अनुनासिकीकरण] भएको देखिन्छ । *दुइँ* शब्द *दली* को ठाउँमा पर्याय रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

५.१२ **सेवक, मालिक**

मानिसको वरिपरि भएका वस्तुहरूको व्यवस्थापन गर्ने सेवक, पेशा, घरको रक्षक, नाइके, मालिक, भण्डारे बुझाउने शब्द परेका छन् । यस वर्गमा २१ शब्द परेका छन् ।

क. *च्यो*- सेवक

(३३)घवा	*घ-वा*	*घट्ट-पाले*	*घटेरो*
पिया	*पि-या (>वा)*	*पर्खनु-मानिस*	*रक्षक*
चवाल	*च-वाल*	*चपाड-पाले*	*गुठीघरको नाइके*
च्यां	*च्यो*	*सेवक*	*सेवक*
महाभावो	*महा-भावो*	*महा-सेवक*	*ठूलो सेवक*
सलाँच्यो	*सलाँ-च्यो*	*घोडा-सेवक*	*सइस*
हामा	*हा-मा*	*जरा-विरुवा*	*संरक्षक, माउ*

ख. *नायो* – नायक

(३४) किवानायो	*कि-वा-नायो*	*तरकारी-बारी-नाइके*	*करेसाको नाइके*

कैं (दाल, तरकारी), *ब* (बारी) र, *नायो* (नायक) बाट यस शब्दको निर्माण भएको छ । मध्यअग्रस्वर उच्चअग्रस्वरमा बदलिई (स्वरबृध्दि) *कि* भएको छ । त्यस्तै मध्यनिम्नपश्चस्वर *अ* निम्नपश्चस्वरबाट *आ* मा (स्वरक्षय) भएर *बा* भएको छ । नायकको अन्तिम व्यञ्जन *क्* लुप्त भएको छ र क्षतिपूर्तिस्वरुप *यः* भएको छ, जुन स्वरबृध्दि भई *यो* भएको छ ।

प्रजापति	*प्रजा-पति*	*मानिस-मालिक*	*श्रृष्टिकर्ता*
मुलेपति	*मुले-पति*	*काख-(?)-मालिक*	*मूलनाइके*

ग. *भारी* - भण्डारे

(३५) भारिजु	*भारि-जु*	*भण्डारी-आद*	*भण्डारी महाशय*
चांगुभारी	*चांगु-भारी*	*चांगु-भण्डारी*	*चांगुनारायणको भण्डारे*
चांगाभारी	*चां-गा-भारी*	*पवित्र-ओढ्ने-भण्डारी*	*पवित्र ओढ्ने भण्डारे*
ताल्चाभडेल	*ताल्चा-भडेल*	*ताल्चा-भण्डारी*	*ताल्चाभण्डारी*
दहिभन्सारि	*दहि-भन्सारी*	*दहि-भन्सारी*	*दहि-भन्सारी*
धौभडेल	*धौ-भडेल*	*दहि-भण्डारी*	*दही भण्डारी*

घ. *दुवाल* - द्वारे

(३६) दुवाल	*दुवाल*	*द्वार*	*द्वारे*
ध्याको दुव	*ध्याको-दुव*	*कुना- दुवाल*	*कुनाको द्वारे*
मथ्यादुवाल	*म-थ्या-दुवाल*	*नका-भित्रि-द्वारे*	*असमाहित द्वारे*
याकादुव	*याका-दुव*	*एकलो-द्वारे*	*एकलो द्वारे*
देउपाला	*देव-पाला*	*देवता-पाले*	*देवता कुरुवा*

५.१३ कर्मी समूह

संस्कृतबाट तत्सम वा तद्भव, अथवा स्थानीय शब्द संस्कृतसित मिलाएर शिल्पी समूहलाई चिनाउने गरिएको छ। शब्दान्तमा *-कार, -कर्मि* प्रयोग गरिएका शब्द अधिक पाइन्छ भने विशुद्ध नेपालभाषाका शब्द मात्र राखेर पनि *कुनांविनां* बनेको पाइन्छ। यस वर्गमा २६ शब्द परेका छन्।

क. - कार

(३७) कंसाकार	*काँस्य-कार*	*काँस-कर्मी*	*काँसको काम गर्ने*
चित्रकार	*चित्र-कार*	*चित्र-कर्मि*	*चित्रकार*
ब्यञ्जनकार	*ब्यञ्जन-कार*	*ब्यञ्जन-कर्मि*	*ब्यञ्जनकार*
मलेकार	*मले-कार*	*मरिच-कर्मि*	*मरिच बुट्टाको कपडा बुन्ने*
मालाकार	*माला-कार*	*माला-कर्मि*	*मालको कामगर्ने*
रञ्जितकार	*रञ्जित-कार*	*रङ्ग-कर्मि*	*रङ्गकर्मि*
राजकर्णीकार	*राज-कर्णी-कार*	*राजा-मिठाइ(?)-कर्मि*	*मिठाइको काम गर्ने*

ख. -कर्मि

(३८) कर्मि	*कर्मि*	*कर्मि*	*दकर्मि (सं)*
पलंकर्मि	*पलं-कर्मि*	*सोली-कर्मि*	*सोलीकर्मी*

पालकर्मि	*पाल-कर्मि*	*पाल-कर्मि*	*पालकर्मी*
मधिकर्मि	*मधि-कर्मि*	*रोटी-कर्मि*	*मिठाइको कामगर्ने*
साखकमि	*साख-कमि*	*सखर-कर्मि*	*सखरकर्मि*
लोहकर्मि	*लोह-कर्मि*	*ढुङ्गा-कर्मि*	*ढुङ्गाको कामगर्ने*
नकर्मि	*न-कःमि*	*फलाम-कर्मि*	*फलामको काम गर्ने*

ग. स्वभाषी शब्द

(३९) कौ	*कौ*	*नकर्मि*	*नकर्मि*
कैति	*कै (कँए)-ति*	*काँस-भोल*	*काँसको पानि दिने मानिस*

कँए "काँस" शब्दको अन्तिम स्वरवृध्दि भएर *कइँ* भयो। सो *कइँ* को अनुनासिक क्षय भएर *कइ* भएको देखिन्छ। काँसको पानि दिने जस्तै सून पानी दिने मानिस पनि नेवार समुदायमा हुन्छ। सून पानी सामान्य छोइछितोमा पनि हुन्छ। तर काँसको पानि दिने मानिस मरेको चोख्याउदा मात्र चाहिन्छ।

खम्बु	*खम्-बु*	*खर्पन-खेत*	*खर्पने*
खागी	*खग-इ*	*आकाश (शब्द)-वि*	*शंख फुक्ने*
खुस	*खु-सल(सः)*	*चोर-फलेको*	*तण्डुलकार (चामल विज्ञ)*
गाथा	*गाथा(गथु)*	*माली*	*माली गोठाले*
छिपा	*छि-पा*	*रङ्गाउने-मानिस*	*कपडा रङ्गाउने*
छिपी	*छि-पा*	*रङ्गाउने-मानिस*	*धागो रङ्गाउने*
डंगोल	*डंगोल*	*नापी गर्ने*	*नापीकार्यकर्ता*
नापित	*नापित*	*नङ,केशको काम गर्ने*	*नापित*
सुवाल	*सुवाल*	*भान्छे*	*भान्छे*

५.१४ वंशज

वंशज वा कुल, खलक विशेष बुझाउने शब्दवर्ग यसमा परेका छन्। यस वर्गमा ८ शब्द परेका छन्।

(४०) पात्रवंश	*पात्र-वंश*	*पात्र-वंश*	*पात्रवंश*
रघुवंशी	*रघु-वंशी*	*रामका पुर्वज-वंशका*	*रामका वंशी*
राजवंशी	*राज-वंशी*	*राजा-वंश*	*राजाको वंश*
सुर्यवंशी	*सुर्य-वंशी*	*सुर्य-वंशी*	*सुर्यवंशी*
नेमकुल	*नेम-कुल*	*नियम-कूल*	*नियममा टिकेको कुल*
न्हेमाफुकि (लि)	*न्हे-मा-फुकि(लि)*	*सात-कोटि-वन्धु*	*सातभाइ खलक*
पसखल	*पस(ः)-खल(ः)*	*पसल-खलक*	*पसलेखलक*
साहुखल	*साहु-खल(ः)*	*साहु-खलक*	*साहुखलक*

५.१५-*जन-मानिस*

मानिसको समूह, सख्या वा हैसियतलाई हेरेर राखिएको नाम यस कोटिमा परेका छन् । यसमा परेको बहुजनले वहुसंख्या र शब्दले गुणवत्ता बुझाउँछ। तर *महर्जन* शब्दले महत्त्वपूर्ण व्यक्तिहरूको समूहको प्रतिनिधित्व गरी सामूहिक नामको प्रतिनिधित्व गरेको छ। त्यसैले *महर्जन* भन्नाले एउटा थर विशेष मात्र हैन कि यो शील्पकारी समूहको प्रतिनिधित्वमूलक शब्द बुझ्नु पर्छ। यस वर्गमा ४ शब्द परेका छन् ।

(४१) बहुजन	*बहु-जन*	*धेरै-मानिस*	*ठुलो खलक*
महर्जन	*महत्-जन*	*महत्त्व-मान्छे*	*महत्त्वपूर्ण मान्छे*
महाजन	*महा-जन*	*ठुलो-मान्छे*	*ठुलोमान्छे*
मनताहा	*मन-ताहा*	*मन-लामो*	*दूरद्रष्टा*

५.१६ शरीर संरचना

शरीरको भौतिक अवस्था, मानसिक स्थिति हेरीकन व्यक्तिलाई चिनाउने चलन छ। विशेषणमा मात्रात्मक प्रत्यय-*सि* ले तिव्रिकरण गरेको पाइन्छ। यस वर्गमा १९ शब्द परेका छन् ।

(४२) क्यातु	*क्यातु*	*कमलो*	*कमलो*
खलुँ	*खरू (>लुँ)*	*खुँडे*	*खुँडे*
गाँइसि	*गाँइसि*	*पातलो*	*पातलो*
गोरा	*गोरा*	*मोटो*	*मोटे*
गोथे	*गोथे*	*मोटो*	*मोटे*
ग्वाछा	*ग्वा-छा*	*जुंगा-छिप्पनु*	*छिप्पिएको जुंगे*
चुलिया	*चुलिया*	*कुइना*	*कुइना*
चुल्याद	*चुल्या-द*	*कुइना-हुनु*	*कुइनाहुने*
छेगुतला	*छेगु-तला*	*छाला-मुनि*	*छालामुनि*
त्वानावासु	*त्वाना-वासु*	*नलीहाड-क्रिवि*	*नलिहाडजस्तो*
दस्ति	*दिस्ति*	*दृष्टि*	*दृष्टि*
दुमरु	*दु(रु)-मरु*	*दुध-नका*	*स्तन नहुने (स्त्री)*
धुसि	*धुसि*	*कुप्रो*	*कुप्रे*

मुलशब्द *त्वाना* "नलिखुट्टा" लाई *त्वायना* (श्रुति आगम), र *त्वयना* (स्वरवृध्दि) गरिएको व्यक्तिभाषा हो। *त्वाना* मा क्रियाविशेषण *वासु* (जस्तो) थपेर नयाँ शब्द निर्माण गरिएको देखिन्छ।

न्हिसुतु	*न्हि-सुतु*	*सिँगान-सुल्ल बग्ने*	*सिँगाने*
पेंतगो	*पें-तगो*	*नितम्ब-ठुलो*	*ठुलो नितम्ब*
स्वंगमिखा	*स्वंग-मिखा*	*तीन-आँखा*	*त्रिनेत्र*

हाकुदुवाल	*हाकु-दुवाल*	*कालो-द्वारे*	*कालेद्वारे*
ह्याउमिखा	*ह्याउ-मिखा*	*रातो-आँखा*	*रातोआँखा*
पाक	*पाक(ः)*	*लाटो*	*लाटो*

५.१७ बानीबेहारा

मानिसको स्वभाव, बानीब्यहोरा, शारीरिक क्षमतालाई यो वर्गमा राखिएको छ। यस वर्गमा ९ शब्द परेका छन्।

(४३) कवे	*क-वए*	*समेट्नु-बदुल्नु*	*कञ्चुस*
कुसिथा	*कुसि-था*	*उपिँया-अड्ने*	*उपिँयालाग्ने*
कुसिखि	*कुसि-खि*	*उपिँया-गु*	*उपिँयाकोगु*
कुयो	*कु-यो*	*छाता ओढ्ने-आज्ञा*	*ओढ ना??*
कुट्ठ	*कुतु*	*पहलमान*	*रक्षक*
कुटुवकुसि	*कुतु-वकु-छि-सि)*	*पहलमान-भारि-एक*	*पहलमान जत्तिको भारि*

नेपालभाषाको वक्ताको लागि *ट* वर्ग र *त* वर्गमा विभेदक लक्षण नभएकोले वर्णमालामा *त*वर्ग मात्र राखिएको छ। दुवै बर्गका वर्ण वर्त्स्य (Alveolar) हुन्। उच्चारण स्थानका हिसावले *त*बर्ग टबर्गभन्दा बाहिर रहेको छ। यस अर्थमा टवर्ग मूलवर्ण मान्नु पर्नेमा नेपालभाषी लेखकहरूले *त*बर्गलाई अङ्गालेको पाइन्छ। यसकारण नेपालभाषाको कथ्यमा टवर्ग सुनिएपनि लेख्यमा *त*वर्ग लेख्ने गरिएको छ।

पदान्तको अन्तिम अक्षरको स्पघर्षीव्यञ्जन छको संघर्षी वर्ण *स* भएको छ। यसरी *बकुछि* बाट *बकुसि*(एक भारी) भएको छ।

कुचुमनि	*कुचु-मनि*	*काउकुति-नफाप्ने*	*काउकुति खप्न नसक्ने*
कुचुमल	*कुचु-मल (?न)*	*काउकुति-नखाने*	*काउकुति नसहने*

नेपालभाषामा *लन*मा सामान्यतः स्वतन्त्र भेदको रूपमा देखापर्छ। भक्तपुरमा पानीलाई *नाः* भनिन्छ भने अन्यत्र *लख* वा *लः* (क्षतिपुर्ति स्वरुप) भनिन्छ। यो मूलशब्द *लख* "पानी" को अन्तिम अक्षर *ख* लुप्त हुन्छ। यो लुप्त अक्षर कारक रुपायन हुँदा फर्कन्छ, त्यसलाई तिर्यककारक भनिन्छ। *लख* को *ख* लुप्त हुँदा *ल* बाँकी रहन्छ र क्षतिपुर्ति स्वरुप विसर्ग (ः) *ल* मा टाँसिएर(लः) हुन्छ।

न्हिनेङाएमसः	*न्हिन-ए-ङाए-मसः*	*दिन-मा-हिड्नु-नजान्ने*	*दिउसोनहिड्ने, उल्लु*

५.१८ गुठी र पुजा सामग्री

गुठी र त्यससित सम्बन्धित सामग्रीबाट आएका शब्द यस कोटीमा राखिएको छ।

(४४) च्वागुठी	*चा-गुठी*	*रात-गुठी*	*रात्रीगुठी*
मुलगुठी	*मुल-गुठी*	*मुल-गुठी*	*मुलगुठी*

क. पुजा सामग्री

(४५) कोत-(?:)	*कोत*	*कोत*	*पूजाको थाली*
खयरगोली	*खयर-गुली*	*खयर-गेडा*	*खयर*
खाएमली	*खाए-मलि*	*प्रसाद-झोल-रोटी*	*दहीमा नूनतेल भएकोप्रसाद*

*खाए*को अर्थ देवीको विशेष पुजामा चढाइने प्रसाद हो। यस्मा दही, नुन, तेल र पानी मिसाइएको हुन्छ। यसमा मिठाइ रोटी पनि राख्ने चलन छ। रोटीलाई आजको नेपालभाषामा मरि (भक्तपुरमा *मारि*) भनिन्छ। यसको पूर्व रुप *मधि* र *मह्री* हुन्। तामाङ भाषामा *मथे*को अर्थ रोटी हुन्छ। डुकुछापको दनुवार भाषामा पनि *मथे*को अर्थ रोटी, जाँड हुन्छ (श्रेष्ठः २०१३:१६)। यी दुबै भाषा नेवारका छिमेकी भाषा हुन्। *मरि*बाट *मलि* हुने नेपालभाषामा सामान्य कुरा हो। कारण नेपालभाषामा र्वर्ण छैन, त्यसको बदलामा *ल* आउछ, जस्तो रानी (महारानी) शब्द *लानि* मा बदलिन्छ। त्यसकारण यहाँ *खाएमरि* बाट *खाएमलि* भएको देखिन्छ।

जाकिसि	*जा-(का)किसि*	*भात-हुन्डी*	*भातपकाउने हन्डी*

कासि (काठमाडौमा *कसि*) को अर्थ मापन वा भाँडो हुन्छ। भात पकाउने माटोको हुन्डी लाई *जाकसि* वा *जाकासि* हुनपर्ने हो। तर *कासि*मा रहेको *सि* शक्तिशाली भएकोले पश्च समीभवन (Regressive assimilation) प्रक्रियाद्वारा अगाडिको *आ*कारलाई समेत ईकारमा बदली *जाकिसि* भएको छ।

धौग्वोडा	*धौ-ग्वोडा*	*दही-गोटा*	*दहीको कतारो*
पालुकासि	*पालु-कासि*	*अदुवा-पेटारी*	*अदुवापेटी*
मलाकासि	*मना-कासि*	*मर्चा-पेटारी*	*मर्चाको पेटारी*

खोपनेवार मा *ल* को उच्चारण *न* हन्छ। त्यसकारण *ये (यलनेवार*को *लः* (पानी) भक्तपुरमा *नाः*भएको छ। यहाँ *मला*ले अर्धपात्र वा शौचक्रीयमा प्रयोग हुने भाँडो बुझाउँछ। नेवार समाजमा रक्सी पवित्र र अपरिहार्य तत्व मानिन्छ। रक्सी पार्न प्रयोग हुने सामग्रीमा मर्चा दुर्लभ मानिन्छ। यस आधारमा मर्चा जोहो गर्ने भाँडो *मलाकासि* बनेको देखिन्छ।

५.१९ हैसियत

(४६) दतेपुथे	*द-(थे)ते-पु-थे*	*हुनु-जस्तै-लाउनु-जस्तै*	*जसोतसो*

५.२० खगोलीय पिण्ड

(४७) तिमिला	*ति-मिला*	*चहकिलो-जून*	*जून, चन्द्रमा, मल्ल*
दिवाकर	*दिवा-कर*	*दिन-बनाउने*	*सूर्य (पुलुपुलु)*
बतास	*बतास*	*बतास*	*बतास*

तिमिला (चन्द्रमा) शब्द *ती* र *मिला*को संयोगबाट बनेको छ । *तिको विकासक्रम तोयु* >*तोयी* [पश्चकरण]>*तुयी* [स्वरवृध्दि]>*तुइ* [श्रुतिक्षय]>*तु* [स्वरक्षय] भएको छ। *तु* (चहकिलो, विशेषण) र *मिला* (चन्द्रमा, नाम) मिलेर *तुमिला* (चहकिलो चन्द्रमा), *तुमिला* बाट *मध्यअक्षर क्षय भएर तुमला* (तानसेन, पोखरातिर बोलिने) बनेको छ। *ये (यलनेवार*मा आउँदा *तोयु* >*तोयी* [पश्चकरण]>*तुयी* [स्वरवृध्दि]>*तुइ* [श्रुतिक्षय] भएको छ। *तुइ* मा *मिला* जोडिएर *तुइमिला* र र त्यसबाट *तइमिला* [स्वरक्षय] *श्रतिमिला* [पश्चसन्धि] भएको छ। यसको विपरीत *खिमिला* (अन्धकारचन्द्रमा) शब्द प्रचलनमा छ।

५.२१ दिन

(४८) दान्हि	*दा-न्हि*	*बनाउनु-दिन*	*बनाउने दिन*
दिस्सि	*दिस्सि*	*दशमी*	*दशमी*

५.२२ सेना सम्बन्धित

यस वर्गमा ७ शब्द परेका छन्।

(४९) पोतामाहा	*पोता-माहा*	*पोताकर-सैनिक*	*कर उठाउने सैनिक*
निसान्न पःमा	*निसान्न(निसन्तान)पःमा*	*अपुतो-प्रधान*	*अपुतो प्रधान*
प्रजु,प्रधान	*प्रधान*	*मुख्य*	*प्रधान*
प्रधानाङ	*प्रधान-अङ*	*प्रधान-अङ*	*प्रधानाङ (मल्ल)*
भासिमा	*भ्वासि-महा*	*भडकिलो-सैनिक*	*उत्ताउलो सैनिक*

भ्वासिमहा (उत्ताउलो भारदार) शब्दको *भ्वा* को श्रुति क्षय भएर *भा* बाकि रह्यो। त्यस्तै *महा* को अन्तिम महाप्राण *हा* को प्राण क्षय भएर *आ* रह्यो। सो *मआ* मा जोडिएर *मा* मात्र रहन गयो। यसरी *भ्वासिमहा* बाट *भासिमा* हुन गएको छ।

(भ्वा>) भासिया	*भासि-ए*	*उत्ताउलो-वि*	*उत्ताउलो*

भ्वासि (उत्ताउलो) विशेषणमा थप नेपालीभाषाको विशेषण *ए* थपिँदा *भ्वासिए*, त्यसबाट *ए* लाई श्रुतिकरण गरेर *य* बनाइयो र यसमा आकार थपिएर *या* भयो र *भ्वासिया* हुन गयो । सोही शब्द माथि भनिए झै *भासिया* भएको देखिन्छ ।

सिपाइ	*सिपाइ*	*सिपाइ*	*सिपाइ*

५.२३ मृत्यु सम्बन्धित शब्द

क. सी–मर्नु

यस कोटिमा मानिसको मृत्यू भएको अवस्थाबाट परिवारको नामकरण गरिएको छ, जस्तै बच्चैमा मरेको, अर्को नमर्ने गरी ई. । यस वर्गमा ४ शब्द परेका छन् ।

(५०)मचामासी	*मचा-मा-सी*	*वच्चा-सजी -मर्नु*	*वच्चा मरेको*
मेम्हामसिक	*मे-म्हा-म-सिक*	*अर्को-सजि-न-मर्नु*	*अर्को नमर्नेगरी*

ख. स्या–मार्नु

कुन चाही पशु मारेको हो सोबाट राखिएको नाम यस कोटिमा परेका छन् ।

(५१)माखास्या	*मा-खा-स्या*	*माउ-कुखुरा-मार्नु*	*कुखुरीमार्ने*
माकस्या	*माक(ः)-स्या*	*वाँदर-मार्नु*	*बांदरमार्ने*

५.२४ *ख्व*–मुहार

मानिसको आकृतिलाई कुनै उपमेयसित दाँजेर सोही अनुसार राखिएको १६ शब्द यसकोटीमा परेका छन् ।

(५२)खिख्वा	*खि-ख्वा*	*दिसा-मुहार*	*हेर्न बेलायक*
तुइख्वा	*तु-यू)इ-ख्वा*	*गोरो-मुहार*	*गोरे*
चोलेख्व	*चोले-ख्व*	*बाखी-मुहार*	*चाउरीपरेको मुहार*
ज्यख्व	*ज्य-ख्व*	*काम-मुहार*	*कामको मुहार*
ज्यापुख्व	*ज्या-पु-ख्व*	*काम-टाँसिने-मुहार*	*कामगर्ने मुहार*
ज्यापु	*ज्या-पु*	*काम-टाँसिने*	*श्रमिक*

शब्द निर्माणको हिसावले *ज्यख्व* र *ज्यापुख्व*मा *ज्यख्व* कान्छो र छरितो देखिन्छ। आर्थिक हिसावले दुवै एउटै देखिन्छ। दोश्रो शब्दमा रहेको *-पु-* मध्यसर्गले श्रृङ्खलाको अर्थ दिलाउँछ। कामको श्रृंखला भएको मुहार भन्नु र कामको मुहार भन्नु एउटैं अर्थ लाग्दछ । अझ *ज्यापु*ले कामको श्रृंखला नै जनाउँछ। अर्थ र शब्द निर्माणका हिसाबले तीनवटै शव्दले एकै अर्थ बोकेको देखिन्छ ।

खोतेजा	*खो-ते-जा,*	*मुहार-राख्ने-भात*	*मुखुण्डो बनाउने माड (?)*
धाख्वा	*धा-ख्वा*	*ठुलो-मुहार*	*शाक्यको थर*
धुँख्वा	*धुँ-ख्वा*	*वाघ-मुहार*	*बाघको मुहार*
नस्ख्वा	*नस्-ख्वा*	*नयाँ-मुहार*	*नौलोअनुहार*
प्वयासिख्व	*प्वयासि-ख्व*	*पोटासि-मुहार*	*छ्याके (?)*
मुसिख्वाल	*मु-सि-ख्वाल*	*मुल-काठ-मुहार*	*मूलकाठ-निदाल)जस्तो*
मुस्याखो	*मुस्या-ख्वा (खो)*	*भटमास-मुहार*	*भटमासजस्तो मुहार*
साख्वाल	*सा-ख्वाल*	*गाइ-आकृति*	*गाइकोजस्तो मुहार हुने*
सिङ्ख्वाल	*सिङ्-ख्वाल*	*काठ-मुहार*	*काष्ठआकृति*
सिजखो	*सिज-ख्वा (खो)*	*तामा-मुहार*	*तामाजस्तो रातो वर्ण*

५.२५ *खि*- विष्टा जन्य नाम

शरीरबाट विसर्जन हुने विष्टाबाट निर्मित शब्दहरू यसकोटीमा परेका छन् ।

(५३)खी	*खी*	*आलोचना*	*आलोच्य*
खिनाव	*खि-नाव*	*दिसा-गन्हाउने*	*निकृष्ट*
खितिबकु	*खिति-बकु*	*मयल-भारी*	*फोहरी*
खित्या	*खि-त्या*	*दिसा-गोलो*	*लिदि (हाडा)*
खिमुरु	*खि-मुरु (लु)*	*दिसा-थाम्ननसक्ने*	*छेरुवा*

५.२६ शीपविशेष

मानिस बाँचेर खान केही शीप सिकेको हुन्छ, त्यही शिपको नामबाट मानिसलाई संबोधन गरिने चलन छ । त्यसरी संबोधित शब्द यस कोटीमा परेका छन् ।

(५४) कुलु	*कुलु*	*कुलु*	*छालाको बाज़ा बनाउने*

कुरुङ्ग शब्द *कुरु* 'गर्नु' र अङ्गको मिश्रण हो । *कुरु*को *रु* नेपालभाषामा *र* वर्ण नभएकोले *लु* मा बदलिएको छ । अङ्गको *ङ्ग* साह्रै निर्बल वर्ण हुँदा क्षय भई अनुनासिकमा बदलियो र अगाडिको स्वर *उ* मा चढेको छ । सो *उँ* पनि अन्तिमवर्ण क्षयहुने नियमानुसार *उ* मात्र शेष रह्यो । यसरी *कुरुङ्ग*>कुलुङ्ग [लकारीकरण]> कुलुँ [अन्तिमवर्णक्षय]> कुलु [अन्तिमवर्णक्षय] भएको छ । छाला शरीरको बाहिरी आवरण हो । यसमा काम गर्ने मानिस *कुलु* हो । *कुलु* ले बाजाको छाला मर्मत गर्ने कार्य गर्दछ ।

खिम्बाजा	*खिन-बाजा*	*खिं-बाजा*	*खिंबाजाको गुरु?*

खिन र *बाजा* को सन्धि हुँदा बाजाको द्वयोष्ठ्यवर्ण *ब* को प्रभावले दन्त्य नासिक्यवर्ण *न* द्वयोष्ठ्य नासिक्यवर्ण *म* मा बदलियो । यो प्रोग्रेशिभ एशिमिलेशन हो । *खिं* बाजा हातले बजाउने परम्परागत

छालाको नेपाली बाजा हो । यो बाजा दाफासंगीतमा नभई हुँदैन । *खिम्बाजा* कुनांबिनां भएका मानिसहरू सो बाजाको गुरुखलक भएको बुझिन्छ ।

खर्बुजा	*खर्बुजा(>काहार-बाजा)*	*काहार-बाजा*	*काहारबाजा (योगेशस २०७०)*

५.२७ नेपाली थर

(५५) खत्री	*खत्री*	*खच्चर*	*खत्री*
खडगी	*खडग-इ*	*खड्ग-वि*	*खड्ग समाउने*
गोठाले	*गोठ-आले*	*गोठ-मान्छे*	*गोठाले*

५.२८ विविध

विश्लेषण हुन बाँकी १२६ शब्द यस कोटिमा राखिएका छन् । तिनीहरू क्रमशः विश्लेषणमा पर्ने छन् ।

(५६) कँएल	*कँए-ल*	*काँस-पानी*	*काँसको पानी छर्कने*
कःता	*कःता*	*नाभी काट्ने*	*शिशुको नाभी काट्ने*
कार्जी	*कार्जी*	*कार्जी*	*कारञ्जितको छोटो रूप*
कासि	*कासि(>कसि)*	*पेटारी -कौसी)*	*पेटारी -कौसी*
कासिछ्वा	*कासि-छ्वा*	*कौसी-उछिट्टिएको*	*कौसी छिट्टिएको घरमा बस्ने*

६. निष्कर्ष

भक्तपुरका नेवार समुदायमा प्रचलित *कुनांविनां* सामान्यतः जु, श्रेष्ठ (उत्तम), तत्सम संस्कृत, तद्भव संस्कृत, लवट (वर्णशंकर), बन्जार, वासस्थान, बासिन्दावाचक प्रत्यय, कीट, पशुपंक्षी, खाद्यपरिकार, भुतप्रेतादि, मालिक, कर्मी समूह, वंशज, शरीर संरचना, गुठी र पुजा सामग्री, सेना सम्बन्धित, ख्व (मुहार), खि (विष्टाजन्य नाम), शीपविशेष, विविध गरी २१ उपशीर्षकमा छरिएको देखियो । ती उपशीर्षकलाई एउटा जीवनको रूपमा परभाषित गर्ने प्रयत्न गर्दा मानिस र तिनका वरिपरि रहने वस्तुले घेरिएको देखिन्छ । यस शब्दमालाले एउटा नयाँ जीवनको परिभाषा दिएको छ । मानिस केन्द्रविन्दुमा राखेर व्याख्या विश्लेषण गर्ने २०औं शदीको प्रारम्भमा देखिएको व्यबहारवादी सिध्दान्त (Theory of behaviourlism) को आधारमा झण्डै एक सहश्राब्दी पहिले नै सैध्दान्तिक खाका कोरेर भक्तपुरको वस्ती बसाएको कुरा स्वीकार गर्नु पर्ने देखिन्छ । यस अर्थमा भक्तपुरका नेवार समुदायको *कुनांविनां* मात्र परिचयको शब्द होइन, यसले सिङ्गो समुदायलाई एक राष्ट्रभित्र पाइने अनमोल निधिको विषयसूची प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

पारिभाषिक शब्दावली

अनु - अनुकरणात्मक
आद - आदरार्थी
क्रिथ - क्रियार्थक
कोटि - कोटिकार
नका - नकारात्मक
निपा - निपात
लघु - लघुताबोधक
वि - विशेषण
सजी - सजीब कोटीकार
हेय - हेयवाचक

सन्दर्भ सूची

तमोट, काशीनाथ (२०१४) पुलांगु वाङ्मय, *नेपालभाषा वाङ्मय,* ये:रामभक्त भोमि ।

धौभडेल, ओम (२०७१) भक्तपुरको मौलिक नेवार थरहरू, *तानसेन गुठी चिनारी,* २२ :, २० : ८१-८६ ।

बज्राचार्य, धनबज्र (२०३०) *लिच्छवीकालीन अभिलेख,* कीर्तिपुरः नेपाल एशियाली अध्ययन केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

योगेशराज (२०७०) *सन्ध्या संरचना,* काठमाडौः मार्टिन चौतारी ।

लम्साल, देवीप्रसाद (सं)(२०२३)*भाषा वंशावली,* भाग २, काठमाडौः नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय ।

वस्ती, प्रकाश (सं) (२०६३)*मानव न्यायशास्त्र,* कानून सम्बन्धी केही ऐतिहासिक अभिलेखहरू, काठमाडौः कानून व्यवशायी क्लव ।

श्रेष्ठ, ओमकारेश्वर (२०१३)*डुकुछापको दनुवार भाषा,* नेपाल : सोसाइटी फर नेवार स्टडीज ।

CBS(2012) *Statistical Pocket Book of Nepal,* 2012 . Kathmandu: Central Bureau of Statistics .

CBS (2013) *National Population and Housing Census 2011,* Caste/ Ethnicity & Language. Kathmandu:Central Bureau of Statistics.